

SZEMLE

**JANKOVITS LÁSZLÓ: ACCESSUS AD JANUM. A MŰÉRTELMEZÉS
HAGYOMÁNYAI JANUS PANNONIUS KÖLTÉSZETÉBEN**

Budapest, Balassi Kiadó, 2002, 262 l. (Humanizmus és Reformáció, 27).

Jankovits László monográfiájának célja „Janus Pannonius költészetének értelmezése a korabeli Itáliában mértékadónak tekintett előírások és a gyakorlat szemszögéből.” A módszertani kiindulópont tehát hermeneutikai: a 15. századi költő életművének a vizsgálata 15. századi retorikai és poétikai eljárásokkal, ugyanazokkal, amelyek segítségével Guarino Veronese iskolájában maga Janus is tanulmányozni kezdte a tananyagban szereplő szerzőket: *accessus ad auctores*, *accessus ad Janum*. A választott elemzési módszer azért is szerencsés, mert általa lehetőség nyílik Janus Pannonius életművének egységes szempontrendszer alapján történő olvasására, valamint olyan problémakörök összekapcsolására, újraértelmezésére, melyeket a Janus Pannonius-kutatás eddig vagy egymástól elkülönítve, vagy egyoldalúan vizsgált. A mű további érdeme az egyes részkérdésekről szóló szakirodalom kritikai feldolgozása, a felhasználható eredmények beépítése az új koncepcióba.

A kötet a módszer történetének felvázolásával kezdődik. Az *accessus* (megközelítőleg ’bevezetésnek’, ’bevezető magyarázatnak’ fordíthatnánk) az antikvitástól folyamatosan gazdagodó szövegmagyarázó eljárások foglalatja; különböző formái alakultak ki a filozófiában (Boethius Porphüriosz-magyarázata) és a költészetben (Donatus és Servius Vergilius-kom-

mentárjai). A filozófusok és a grammatikusok szövegmagyarázó eljárásai a humanizmus korában lassan egységessé ötvöződtek, főként a befolyását mindenre kiterjesztő retorika jegyében. Guarino iskolája pedig, amely a latin és a bizánci hagyományból egyaránt merített, különösen termékeny közege volt a recepciónak; az ifjabb Guarino pedagógiai művéből (Battista Guarino: *De ordine docendi ac studendi*) közelebbről is rekonstruálhatók az itt használatos hermeneutikai eljárások. Ezek az *accessus*ok a szerző életére (*vita*), a mű címére (*titulus*), a vers műfajára (*qualitas carminis*), létrejöttének indokára (*causa*), a költő szándékára (*intentio sive mens auctoris*), a mű részeinek számára és elrendezésére koncentráltak. Figyelemre méltóan finom distinkció választja el a *causa* és az *intentio* kérdésirányait. Előbbiben szintén benne foglaltatik a szerző akarata (*voluntas*), amely a „hagyomány adta [...] lehetőségek közötti választásra vonatkozik: a választásra a költői minták, az ékesszólás típusai között”. Ezzel szemben az *intentio* „a jövőre irányul: a kommentárok a művészetben és az egyéni életben elérni szándékozott eredményt, hatást vizsgálják ebből a szempontból”. Olyan különbségtételről van tehát szó, amit az austini hagyomány örökösei az illokúció és a perlokúció fázisaiban, a hermeneuták az elvárás-horizont rekonstruk-

ciójának és a jelentéskonkretizációnak a mozzanataiban ragadnának meg. A kommentátor, a szöveg (az antik vagy kortárs humanista szöveg) értelmezője azonban – eltérően mai irodalmár utódaitól – többnyire maga is invenciózus alkotó, továbbíró. A *causa* és az *intentio* – sokszor átfedéseket mutató – kérdésirányai olyan összetett értelmezési rendszert alkotnak, amely „teret ad a magyarázó változtatási szándékának, és az értelmezési módszer ismeretében szerzővé váló humanista számára is megnyitja a teret saját életművének ilyen irányú alakítására” (33). Jankovits tehát joggal feltételezi: bizonyára maga Janus is tudatában volt annak, hogy utódai hasonló kulcsban fogják olvasni nemcsak a *corpus*t, hanem a *vitát* is.

Ennek megfelelően *A költő élete* című fejezet a humanizmus korában ismert, közkézen forgó Vergilius-életrajzok és Janus Pannonius pályája között keresi a párhuzamokat, hogy bebizonyítsa: Martialis és Ovidius életútja mellett Vergiliusé is meghatározó szerepet játszott Janus Pannonius tudatos költői szerepformálásában. A Vergilius életrajzait jellemző műfajok és tevékenységek, a *Carmina Priapea*, az *Aeneis*, valamint az eposz megírása utánra tervezett filozófiai tanulmányok meggyőzően feleltethetők meg Janus Pannonius pályaszakaszainak, akár erotikus tárgyú epigrammáit, akár neoplatonikus filozófiai tájékozódását tekintjük. A humanista életpálya vergiliusi modelljének vonzása sok más példán is igazolható (legutóbb Csehy Zoltán Beccadelli-tanulmányai adtak rá példát, lásd *A szöveg hermaphrodituszi teste: Tanulmányok a humanizmus, az antikvitás és az erotográfia köréből*, Pozsony, 2002), Ritoókné Szalay Ágnes pedig Aeneas Sylvius Piccolomini

„megtérését” is paradigmatis érvényű esetként vonta be a Janus-életmű (a szó szoros értelmében: élet-mű, tudatosan felépített *curriculum*) vizsgálatába (*Nympha super ripam Danubii*, Bp., 2002).

Jankovits *accessusa* azonban elsősorban mégis a Janus-szövegek értelmezéséhez járul hozzá újabb szempontokkal. A szerzői *intentio* és a humanista művek bőséges antik reminiscenciáinak összekapcsolásával nemcsak Janus Pannonius egyes műveinek interpretációs lehetőségei bővülnek, hanem átértékelődhetnek a humanisták imitációs stratégiáiról a köztudatban élő sztereotípiák is. A retorikai előgyakorlatok (*progymnasmák*), melyeket az ifjú költő Guarino iskolájában rendszeresen folytatótt, számos esetben hozzájárulhattak egy-egy saját epigrammájának megformálásához is. A szakirodalom már több szempontból érintette az előgyakorlatok kérdéskörét, de a szónoki *progymnasmák* nyomainak feltárása Janus műveiben elvégzetlen maradt. Jankovits az előgyakorlatok fajtáit elsősorban Quintilianus *Institutiója* és a bizánci nevelésben alapvető fontosságú Aphthoniosz- és Hermogenész-féle kézikönyvek nyomán ismerteti; teljes joggal, hiszen Quintilianus jelentette Guarino retorikai oktatásának alapját, a két utóbbi szerző művei pedig ott szerepeltek görög nyelvű könyvgyűjteményében, nyilvánvaló, hogy rájuk is épített a tananyag összeállítása során. A könyv első fele – az *accessus* mint lehetséges elemzési módszer bemutatása – a szónoki előgyakorlatok elemeinek (*laus, vituperatio; sententia, chria; allocutio, narratio, fabella, historia* stb.) elősorolásával és Janus Pannonius epigrammáira tett hatásuk bizonyításával zárul.

A monográfia második felét Janus Pannonius egyes műveinek magyarázata al-

kotja (amelyeket úgy választott ki Jankovits, hogy egyúttal az életmű fő műfajait, az epigrammát, az elégiát és a panegyricust is képviseljék). Janus erotikus epigrammáinak hátterében felsejlenek a klasszikus retorikai tanulmányok: a szabad szájú poénok sokszor nem mások, mint a tréfás szólások, a quintilianusi *dicteriumok* példái, iskolai gyakorlatok paródiái. (Emlékeztetőül: „Quod te Conradam Germania terra vocavit – / A conradendo nominis istud habes”; Kurcz Ágnes kongeniális fordításában: „Gertrúdnak hívott téged Germánia földje – / Mert rúdnak szívós mestere vagy – csak ezért.”) A nyíltan trágár versek mellett azonban számos olyan Janus-epigramma akad, amelyekben – mint Jankovits írja – „az *obscaenus*nak tartható állítás az allegória leple alatt rejtőzik, s csak a kifinomult műveltségű, az antik szövegekben kiemelkedően jártas olvasó előtt mutatkozik meg” (76). A tétel igazsága az Ursula-ciklus legrövidebb, mindössze kétsoros darabján kerül szemléltetésre: „Totus devoror Ursulae barathro, / Alcide nisi subvenis, perivi” (Elnyel Ursula barlangja egészen, ha nem segítesz, Alceusfi, már el is pusztulok). Az epigramma Vergilius *Aeneis*ének 8. énekére alludál, ahol Vulcanus szörny-fia, Cacus, elrabol Herkulestől négy marhát és megtévesztésből a farkuknál fogva húzza be őket mély barlangjába; indul is utánuk a hős, göcsörtös bunkóját kézbe ragadva... stb. „A két sor és a Vergilius-szöveg ilyen egymásra vonatkoztatása egy hosszú Vergilius-szövegrészt forgat ki iskolás értelmezésből, s tesz nevetségessé”, hangzik a kommentár (78). A szakirodalom már korábban megállapította, hogy ezek a versek kapcsolatban álltak az iskolai tanulmányokkal; de hogy ez a kapcsolat milyen

módon valósult meg, arról elsőként Jankovits László tanulmányában olvashatunk részletesen.

A dicsőítő költeményekre áttérve, a Marcello- és a Guarino-panegyricust szintén új kontextusba helyezi a monográfia *Janus Pannonius és Vergilius panegyricusa* című fejezete. Arra a kérdésre, hogy miért fordult el Janus az epigrammaírástól és választotta a dicsőítő költemény műfaját, Janus megtervezett életpályája – összefüggésben Vergiliuséval – adhat választ: az ifjúkor elteltével más, emelkedettebb műfaj művelésébe fog a költő. A témáról mindkét esetben Guarino maga „gondoskodott”: közvetlenül a róla szóló panegyricusban, közvetetten pedig a Marcellus-panegyricusban. A Mester ugyanis több irodalmi levelében említi a Marcellusokat mint dicsőítő mű, hősi ének (*carmen heroicum*) tárgyára méltó szereplőket, valamint a velencei Jacopo Antonio Marcellónak (Janus „Marcellusának”) ajánlott 1458-i Sztrabón-fordításának előszavában is megemlékezik a patricius állítólagos római őseinek tetteiről. A szakirodalom túlnyomó része a panegyricusokat, köztük Januséit is, az epika műneméből kiragadva, elsősorban alkalmi, kevés eredetiséget mutató műfajként tartotta számon. Hege-düs István vetette föl először a panegyricus közeli rokonságát az eposszal, Szörényi László pedig, Zrínyi Mátyás-elmélkedésének és *Obsidió*jának forrásait kutatva, fontos tanulmányban (*Panegyricus és eposz: Zrínyi és Cortesius = Uő., Hunok és jezsuiták: Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Bp., 1993) foglalkozott a két műfaj 15. századi összefonódásával. Jankovits a korabeli kontextus kimerítő vizsgálata nyomán megfordítja a korábbi hangsúlyokat: rávilágít arra, hogy

mennyire elterjedt volt Vergilius *Aeneis*-nek panegyricusként való értelmezése. Ezután kerít sort a két panegyricus eposzi elemeinek, Vergilius-reminiscenciáiknak bemutatására. Az elemzés egyúttal tiszteltetjes, de rendkívül határozott szakítás is szinte a teljes eddigi Janus-szakirodalommal: Huszti József és követői elitáló nyilatkozataival szemben Jankovits leírásából Janus rendkívüli költői invenciója bontakozik ki, amely a claudianusi panegyricus-mintát elvetve Vergilius szerkezeti megoldásait (pl. a gyakori kitérőket) imitálja és témáit (a harcot és a vándorlást) parafrazeálja. Így nyer magyarázatot Marcellus „utaztatása” (az *Aeneis* első hat énekének mintájára), vagy a Guarino-panegyricus kronológiai „felforgatása” (Donatus Vergilius-kommentárja egyenesen ajánlja a módszert az egyhangúság megtörésére). Fontos eredmény, hogy a vulgáris költészetet lenéző Guarino-kör nézeteit és a ferrarai humanisták közvéleményét Angelo Decembrio *Politia literarijából* rekonstruálva, Jankovits meggyőzően cáfolja Kardos Tibor és Bán Imre szívünknek talán kedves, de a kontextus ismeretében tarthatatlan sejtését, mely szerint Janus Dantét követte volna Guarino és Marcellus alakjának Ulisszévé (Odüsszeusszá) idomításában. „Janusnak nem kellett a mestere által megvetett, csak a XIX. században újra óriássá lett költőhöz fordulnia mintáért” – írja vizsgálatainak összegzésében. „Dantétól függetlenül, más okból is választhatta ugyanazon mintákat. Választásának valószínű oka a vergiliusi epikus hagyomány követése: a két panegyricusban a dicsőítés retorikai elemei vergiliusi költői szerkezetbe illeszkednek.” Csak fáj-lalhatjuk, hogy a Marcellus-panegyricus politikai konnotációinak alaposabb elem-

zéséről lemondott a szerző, a mintaszerű kontextualista elemzést ugyanis ez tehetné volna teljessé. (A feladatot azóta nagyrészt megoldotta Szörényi László előadása a 2002-es ferrarai Janus Pannonius-konferencián; sajnos a szöveg tanulmányváltozata még publikálatlan.)

A monográfiának kis híján felét teszi ki a két nagy elégia, a *Búcsú Váradtól* és a *Saját lelkéhez* megközelítése. Az előbbi kapcsán a szakirodalom egyoldalú értékeléseivel szemben itt is az *accessus* módszerei lendítik tovább az értelmező munkát. A *causa* (a vers születésének kontextusa) és az *intentio* (a költői szándék, amely ezúttal a lezárás–újrakezdés ívét járja be) egyaránt arra mutatnak, hogy a keletkezés dátuma az általános vélekedés szerinti 1451-nél későbbi időpont lehet, 1455 vagy akár 1459–60. Boda Miklós szellemes feltevését (mely szerint a vers 1465-ben íródott, mikor Vitéz végleg megvált Váradtól, ily módon Janus nagybátyja nevében búcsúzna a püspökvárostól) cáfolja ugyan, de nem korábbi tanulmányában megfogalmazott érve – Janus csak egyetlenegyszer írt más nevében verset – alapján. (Személyesre véve a hangot, rokonszenvesen ismeri el: „indoklásom [...] merő tudatlanságon alapult”, majd sorolja a többi „szerepverset”, s ezután következnek az újabb argumentumok.) Ha már a hangvételnél tartunk, itt lesz helyénvaló megemlékezni Jankovits finoman ironikus stílusáról, amelyben – Janusra emlékeztetően – néhol tetten érhető az *urbanitas*nak a csipkelődő *facetia*-ba, olykor az erőteljesebb *dicterium*ba hajlása; a *Búcsú Váradtól* korábbi megközelítéseit rostálva írja például: „Nem használhatom fel Benjámin László és Bede Anna közkeletűvé vált értelmezését sem a

pannon tél halált jósló sivárságába kivacogó lírai énről”. A poén nem öncélú: az egész monográfiának általában vett nagy erénye a megkérgesedett közhelyek feltörése, újraírása vagy átértékelése.

A műfajt illetően a bizánci Menandrosz rétor értekezéséből (*Peri epideiktikon* – *A bemutató beszédről*) kiindulva Jankovits meggyőzően igazítja ki a Huszti Józseftől eredő apró félreértést (a vers nem lehet *propemptikon*, abban ugyanis az elhagyott hely vagy személy búcsúztatja a távozót, hanem csakis *szüntaktikon*, amelyben maga a búcsúzó szól a helyben maradókhoz). A vers felépítése, tematikus elemeinek sorrendje valóban megfelel a szüntaktikon követelményeinek. A problémát az jelenti, hogy – mint Pernille Harsting és Pekka Tuomisto kutatásai igazolják – Janus Pannonius nem olvashatta Menandrosz művét, az ugyanis az ő halála, 1474 után vált ismertté. Jankovits szerint „csak bizonytalan választ tudunk adni” arra a kérdésre, hogy honnan és miként sajátíthatta el Janus a szüntaktikon írásának szabályait, és hipotézisként felveti Guarino közvetítését, aki konstantinápolyi peregrinációja során (1403–1408), Manuél Khrüszolórasz iskolájában tanulmányozhatta a műfajt, „nem feltétlenül Menandrosz, hanem [...] a Homéros alapján megadott beszédgyakorlatok során”, például a phaiákoktól elköszönő Odüsszeusz szavait parafrázálva (123–124). A bizonytalanságot nem oszlatja el teljesen, de a megoldáshoz talán közelebb visz, ha bevonjuk a vizsgálatba a városdicsérő topikát, amelyet viszont a görög kultúra nyugatra közvetítésében oroszlánrészt vállaló nagy bizánci tudós rendkívül népszerű, később sok kiadást megért leveléből (Joannis Palaiologosz császárhoz: *Comparatio veteris ac novae*

Romae = Patr. Graeca, vol. CLVI, cc. 23–54) a Guarino-iskola tanítványainak is ismerniük kellett, legalábbis a Mester lelkes méltatásából erre következtethetünk: „Ezért mindig tisztelettel tekintek rád, feléd fordítom a tekintetem, feléd a lelkem és a gondolataim, és hogy – ha már nem láthatlak – legalább hallhassalak, mindent figyelmesen áttanulmányozok, amit csak írsz, legyen az beszéd vagy kommentár; olvasásuk, nagy műveltségnek hála, a legkedvesebb gyönyörűséggel és élvezettel táplálja, élénkíti és tölti el a lelkem. Így történt a minap közreadott dicséret esetében, amelyet a két városnak, a szülőknek, illetve leányának szenteltél, s amelyből a finom, nagyszerű és nemes előadásmód révén pompás, a szónoki mesterség minden erényét felvonultató beszéd vált: megvan benne a szellem szeretetre méltó volta, a témáknak legjobban megfelelő szerkesztés, a gyakran idézett szentenciák találósága, a beszéd legízlesebb díszítése...” (A Khrüszolóraszhoz írott fiktív levelet közli GUARINO VERONESE, *Epistolario*, raccolto da Remigio SABBADINI, I, Venezia, 1915, 20.) Az elhíresült Khrüszolórasz-levél persze nemcsak *comparatio*, hanem szüntaktikon is, részben a szó szoros értelmében (Khrüszolórasz 1411-i római követútjáról visszatérőben búcsúzik az Urbstól, ennek kapcsán hasonlítja össze a két metropoliszt), részben a megsejtett bukás előérzetével elmondott búcsú a „régirómától”, a bizánci görög kultúrától. Toposzait – a város fekvése, környezete, kívülről befelé haladva a városfalak, középületek, templomok, műemlékek, szobrok stb. – könnyen felidézhetette Janus a *Búcsú Váradtól* írása során.

A szerző nem tagadja, hogy az *Ad animam suam*mal foglalkozó résznek a

kötetben kitüntetett helyet szán. Vagyis egy átfogó, összegző kutatás és interpretáció eredményét találjuk a monográfia végén, melyhez még egy függelék is csatlik az *Ad animam suam*mal rokonítható neolatin költemények szövegeiből összeállítva. A komplex elemzés következetesen halad a megkezdett úton: a szakirodalom (Huszt József, Kocziszy Éva, János István, Bollók János) részletes bemutatása és értékelése után az *accessus* szabályai szerinti műértelmezés következik. Ennek részleteire itt nincs mód kitérni, csupán legfontosabb eredményére hívjuk fel a figyelmet: Jankovits, ismét csak példászerű kontextualista vizsgálattal (*causa*), kiemeli az elégiát mind az egzisztencialista, „létfilozófiát összegző” megközelítés-típusból, mind a középkori test-lélek vita/vetélkedés értelmezői tradíciójából. „Janusnál a test, mint vitázó, aktív fél lehetősége fel sem merül”, írja (162). Ezzel szemben a lélekhez való beszéd antik hagyományában és humanista imitációjában két típust különít el (a szerelemhez kötődöt és a halál előtti pillanatokhoz kapcsolódót – utóbbinak egyik elhíresült példáját, Hadrianus császár saját, távozni készülő „kóbor lelkecskéjéhez” – *animula vagula* – írott versét Janus kortársa, az ugyancsak Ferrában élő Andreas Pannonius is idézte a Mátyásnak dedikált királytükreben), majd Ovidius és az ókori elégikus hagyomány recepciójában mutatja be a két típus összjátékának lehetőségeit.

Janusnak a versből kibontható álláspontja nem egyezik ugyan Ficinóéval, de Janus szándéka nem is a disszonancia hangsúlyozása. Ficinóhoz fordulva inkább azt szeretné demonstrálni: „a Múzsákat és a platonikus filozófiát egyaránt meghonosította a pannon földön azzal, hogy a lélek

száműzetésének gondolatát fogalmazza meg egy *tristis elegiában*” (167). Az *accessus* új érvek fényében veszi szemügyre a korábbi szakirodalom (Ábel Jenő, Huszt József, Csapodi Csaba) sejtését, mely szerint Janus az *Ad animam suam*ot egy Ficinónak küldött, tizenkét darabból álló elégiciaklus záró darabjaként szerepeltette (s erre küldte volna a firenzei filozófus viszonzásul a Janusnak dedikált *Lakomafordítást* 1465-ben). Következtetése szerint az elégiciaklus létezett, s valóban annak záróköve lehetett az *Ad animam*, ám az itáliai „forgalmazás” nem datálható 1469-nél korábbra.

A monográfiát az *Ad animam suam* szerkezetének felvázolása és részletes, szavankénti, szókapcsolatonkénti magyarázata zárja, a teljes platonista antik hagyomány (Macrobius, Plótinosz, Cicero, a platonizáló költők) bevonásával a verset övező makrokontextus vizsgálatába.

Elmondhatjuk, hogy Jankovits tanulmányával megszületett az *Ad animam suam* eddigi legátfogóbb és legrészletesebb elemzése, mely alapvető fontosságú lesz a Janus Pannonius-kutatásban. A fentebbiekből azonban talán az is kiderül, hogy Jankovits László megközelítésmódja, szövegértelmező eljárása egy Janus tevékenységét érdeklődésének középpontjába állító humanizmuskutató közösség ország- és nemzedékhatárokat túllépő szakmai dialógusába illeszkedik (Marianna D. Birnbaum, Csehy Zoltán, Darko Novaković, Ritoókné Szalay Ágnes, Szörényi László, Pekka Tuomisto, s a sort még folytathatnánk Pajorin Klárával, Kulcsár Péterrel, Török Lászlóval, Mayer Gyulával és másokkal). A közös munka és gondolkodás régóta várt eredménye a Janus kritikai kiadás lehet, amely most már az új monog-

ráfia módszertanilag tudatos és filológiai-
lag megalapozott alapvetésére is támasz-
kodhat. Jankovits László könyve azonban
nemcsak a humanizmuskutatás szűkebb
berkeiben számít komoly eredménynek,
hanem a modern irodalomelméleti viták-
hoz is megkerülhetetlen, rendkívül fontos
hozzájárulást jelent. Messze meghaladja a
hiánytalan rekonstrukció ábrándját dédel-
gető pozitivistá filológia-ideált, hiszen
tudatában van annak, hogy a Janus-versek
új olvasata egyszersmind azok újabb lét-
módját alkotja meg (ez a Janus eddig nem
létezett, legalábbis Huszti József még nem
pontosan ilyenként ismerte), ám figyel-
meztet a *traditiónak* az interpretációt kor-
látozó erejére és jelentőségére is. A *causa*
és az *intentio auctoris* jelentőségének
hangsúlyozása a korabeli szociális kontex-
tusban és a szerzői szándék, valamint a
kortárs olvasói-értelmezői gyakorlat hori-
zontjában horgonyozza le a vizsgált költői
*corpus*t. Jankovits álláspontja az elmúlt
években John Monfasani és Richard
Waswo között Lorenzo Valla kapcsán
zajlott, de általános kérdéseket is felvető
értelmezéstörténeti vitában (Journal of the
History of Ideas, 1989; lásd még Richard
WASWO, *Language and Meaning in the
Renaissance*, 1987; John MONFASANI,
*Language and Learning in Renaissance
Italy*, 1994) Monfasaniéhoz áll közel: a
filológiai módszer híveként hisz abban,
hogy a múltbeli gondolkodásmódok feltár-
hatók, s a feltárás eredménye nem pusztán
saját kutatási hipotéziseink újra-fellelése
lesz. Sőt, megfigyelők és megfigyelték
párbeszédében határozott pozitív diszkri-
minációt alkalmaz a megfigyelték javára: a
múlt hangja erősebben hallatszik a jelen
sokszor agresszív kérdéseinél. (Szerencsé-
re, hiszen a pannon télbe „kivacogó lírai

én” képzete nem kevésbé akadályoz ben-
nünket Janus befogadásában, mint a „kései
Wittgensteint” megelőlegező „nyelvfilozó-
fus” Valla a dialektikát és logikát megújító
Lorenzo Valla megközelítésében.)

Ám a szerző ennél tovább is lép, amikor
a múltbeli kérdezők hangjára is figyel.
Jankovits különösen nagy figyelmet fordít
a legutóbb Szilasi László által hangsúlyo-
zott (*A történeti poétika története*, Buda-
pesti Könyvszemle, 2001) „olvasásretori-
kai” szempont érvényesítésére. Nem elég-
szik meg (a hagyományos retorikatörténeti
módszer nyomán) a művek keletkezésével
nagyjából egyidejű preskriptív retorikák
felidézésével, hanem az olvasás, a befoga-
dás szabályrendszerait és úzusait igyekszik
rekonstruálni az *accessus*ok gyakorlatának
újra-alkalmazásával. Könyve beilleszkedik
abba a szigorú hermeneutikai alapon filo-
logizáló nemzetközi trendbe, amelynek
legértékesebb eredményeit eddig a jogtör-
téneti kutatás produkálta (pl. Ian MAC-
LEAN, *Interpretation and Meaning in the
Renaissance: The Case of Law*, 1992); a
filozófiai és grammatikai *accessus*ok
kombinációjából a 15. század derekára
megformálódó és Guarino iskolájából to-
vaterjedő sajátosan „irodalmi” *accessus*-
eljárások rekonstrukciója ennek a trendnek
irodalomtörténeti alkalmazhatóságáról is
meggyőzően tanúskodik. Ilyen módon
félreérthetetlenül állást foglal a ma oly
sokakat foglalkoztató dilemmában, az
egyidejű illetve a későbbi értelmezői kon-
textusok elsőbbségének kérdésében, még-
hozzá egy teoretikusan reflektált, a herme-
neutikai tapasztalat kontrollját önmagával
szemben is érvényesítő filológus-ideál
mellett voksolva.

A szigorúan végigvitt, de hajlékony
módszertani szempontrendszer nagyon

hozzájárul ahhoz, hogy számos megkövetelt irodalomtörténeti közhely „bukik” Jankovits olvasata nyomán, amelyek mindeddig szívósan tenyészték a különböző kézikönyvekben, lexikonokban és tankönyvekben. Az *Accessus ad Janum* poétika-, retorika- és filozófiatörténeti mondanivalója pontosan 263 oldalon fejthető

ki; a könyv nincs túlírva, és nem esik a csak specialisták számára érthető túltömörítés hibájába sem. Módszertani konklúziója viszont egy mondatban összegezhető: irodalmi szövegekkel a megfelelő felkészültség birtokában sok mindent lehet tenni; de mindent azért mégsem.

Bíró Csilla

**MOLNÁR ANTAL: KATOLIKUS MISSZIÓK
A HÓDOLT MAGYARORSZÁGON, I (1572–1647)**

Budapest, Balassi Kiadó, 2002, 587 l. (Humanizmus és Reformáció, 26).

Molnár Antal doktori értekezésének kibővített változata jelent meg a *Humanizmus és Reformáció* sorozatban. A szerző részben újabb levéltári kutatási eredményeit építette be a doktori dolgozatba, részben a nézőpontját alakította át olyan szempontok szerint, amelyek a hódoltsági missziószervezést eltávolítják a jezsuita nézőpontoktól, közelítik a missziókban részt vevő más rendek, intézmények szempontjaihoz. Bevezetőjében a témaválasztásról beszél, és ebben röviden értékeli a hódoltsági missziók történetével kapcsolatos szakirodalmat. Pontosán rögzíti azt a helyzetet, hogy nem létezik egységes szemlélettel megírt tanulmány vagy monográfia. A nem kellő szakértelemmel megírt helyi tanulmányok és adatközlések sorának áttekintése igazából csak időbeli veszteséget okozott számára. A színvonalas helytörténet-írás és a professzionális történetírás nézőpontjainak eltérései, illetve a világi és az egyházi történetírói attitűdmássága, a katolikus és a protestáns historiográfiai szempontok politizáltsága, a nemzeti és a felekezetenkénti megoszlás szülte elfogultságok azonban már komoly nehézséget jelentettek a disszertáció meg-

írójának: a nyelvileg rendkívül heterogén szakirodalom beszerzése, megismerése, az egyes fejezetekhez való alkalmazhatóságuk megítélése nem lehetett kicsiny feladat. Az eredmény több tekintetben is imponáló. Először is a kötet irodalomjegyzéke kiindulópontja lehet minden további hasonló kutatásnak a szakirodalom szemszögéből. A legfontosabb – és leginkább közkezen forgó – dokumentumkötetek rövid kritikáját is megismerhetjük, tehát a dolgozat jól orientál bennünket az elmúlt egy évtizedben jelentős mértékben felfrissült egyháztörténeti forráskiadás eredményeként keletkezett kiadványsorban.

Hallatlanul fontosnak tartom azt a tényt, hogy a magyarországi szakirodalomban először Molnár Antal közvetíti a horvát, a bosnyák, a szerb és részben a bolgár szakemberek véleményét a magyar történelmet is érintő kérdésekről, ugyanígy felhasználja e nemzetek tudós emigrációs csoportjainak nyugat-európai műhelykiadványait. Könyve címében ugyan nem szerepel a magyar és más – délkelet-európai – népek kapcsolattörténetére való utalás, a mű maga a legjobb értelemben vett kapcsolattörténeti monográfia is egyben.

Elolvassa a teljes opust, annak bevezető gondolataihoz kötődően felvetődik az első kérdés is, illetőleg egy olyan megfontolás, amely számos kérdést magában hordoz. Teljesen meggyőző számomra, hogy a korban élesen – úgy a világi politika, mint az egyházpolitika terén – elváltak egymástól a Szentszék és a magyar egyház törekvései a hódoltsági missziós tevékenységgel kapcsolatban. Azt is el tudom fogadni, hogy ha ezeknek a politikai koncepcióknak a történetét akarjuk feldolgozni, akkor – akarva, nem akarva – a források diktálta logika alapján bele kell helyezkednünk egyik vagy másik gondolatvilágba. Azt hiszem, ha néhány évtized múlva valaki megírja majd a hódoltsági missziók történetének historiográfiai összefoglalóját, akkor Molnár Antal könyvét ugyan egy fejezet lezárásának és kezdetének tekintheti majd, de meg fogja állapítani, hogy alapjában azért ez a történet Rómából nézve íródott. Félreértés ne essék: a szerző nagyon jól ismeri a kiadott és a máig megtalált magyarországi vagy erdélyi forrásokat, illetve az olyan szakirodalmat, amely megpróbálta a hódoltsági missziókat magyar vagy erdélyi szemmel jellemezni. A nehezen megfogalmazható érzésem azonban Molnár írásának olvasásakor az, hogy a munka szemléletében valahol Lukács László római kötetei jegyzeteinek (*Monumenta paedagogica Societatis Jesu*, I–VII, Romae, 1965–1992) és Balázs Mihálynak a 26-os, illetve a 34-es Adattár-kötetekhez (*Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók*, Szeged, 1990; *Jezsuita okmánytár*, I–II, Szeged, 1995) írott annotációi és kísérő írásai nézőpontja között helyezkedik el. Lukács László csak a jezsuita forrásanyagot akarta kiadni, és a jezsuita rend történetírójaként nem is akart

elszakadni attól a nézőponttól. Molnár ehhez képest hallatlanul kitágította a forrásgyűjtési horizontot, szemléletében azonban nem ilyen mértékben távolodott el Lukács Lászlótól, s ha igen – mert hiszen ő nem jezsuita –, akkor sem tért vissza Magyarországra Rómából, s nem világi történeti munkát tartunk a kezünkben, hanem a legeslegjobb értelemben vett egyháztörténeti művet.

De ne csodálkozzunk! A kötet leginkább hangsúlyozandó erénye ugyanis az, hogy a megírásához elvégzett levéltári kutatómunka messze túlhaladta az utóbbi két évtizedben hasonló célra szerveződött kutatócsoportoknak (Szegeden az SZTE BTK és a Hittudományi Főiskola munkaközösségei) és a kérdés eddigi kutatóinak (Benda Kálmán, majd Tóth István György) a teljesítményét. A vatikáni Titkos Levéltár, Hitpropaganda Kongregáció és a jezsuita központi levéltár mellett az Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede anyaga, illetve a dubrovnikai gyűjtemények (könyvtár és levéltár) olyan dokumentumokat őriznek, amelyeket Molnár előtt nem ismertek a magyar kutatók.

Azt is mondhatnánk ennél a pontnál, hogy persze így könnyű jó könyvet írni. Van egy halom forrás, amelyet senki sem ismer, így lehet újat mondani. A dolog azonban nem ennyire egyszerű: túl sok ugyanis az új dokumentum, olyannyira, hogy a szerzőnek a hódoltsági missziószervezés valamennyi aspektusát újra kellett gondolnia. Gondolkodásának eredményei közül mostani írásában a missziószervezés belső logikájáról és a Szent-széknek ehhez való viszonyáról számol be. Vannak határozottan szenzációs felfedezései is. Ilyen a raguzai bencés misszió, amelyről eddig semmit nem tudtunk. Az

anyaggyűjtés alapján, illetve a források bemutatása mentén szembesülünk olyan jelenségekkel, amelyek magyar történezs számára korábban nem adódtak természetesen: a horvátországi, a boszniai, a szerbiai és a bolgár területek egy egységként való szemlélete, s az, hogy ehhez sok tekintetben inkább a román vajdaságok köthetők, semmint a magyar hódoltság és Erdély.

Különleges értékkel bír a hódoltsági missziószervezés gazdaságtörténete. A magyar szakirodalomban a gazdaságtörténetet külön történetírói kör, szakmai közösség műveli. A politikai, de főleg a művelődés- vagy egyháztörténeti eseménysor gazdaságtörténeti háttérének bemutatása nem túl gyakori, s persze még az sem, hogy a gazdaságtörténeti jelenségek nem marxista iskolázottság alapján tárgyaltnak. A kereskedelmi háborúval párhuzamosan vitt egyháztörténeti szál, összekötve az etnikai problémákkal, és mindez belehelyezve abba a mozgástérbe, amelyet a török jogrend *de jure* és a török joggyakorlat *de facto* biztosított igazán, jól sikerült vonulata (tehát nem elkülönített fejezete!) a kötetnek.

Ez a komplexitás, pontosabban az amellett is következetesen érvényesített egyháztörténeti nézőpont (amelyet persze a források egyoldalú bőségének nyomása is magyarázhat: a magyar klérus, a magyar és az erdélyi politikusok véleményét dokumentáló iratok elpusztultak vagy nem ismertek) tette velem fel az előbbi kérdést, vagyis azt, hogy magyar művelődéstörténészként, magyarországi (és külön kérdés: erdélyi) szemmel miért nem értékelte ezt a történetet a szerző.

Azt hiszem, ugyanebben a problémakörben mozgunk akkor is, ha a periodizáció kérdését vesszük elő. Ezt a doktori

dolgozathoz képest átalakította a szerző, meggyőzőbb az 1647, mint az ott szereplő 1635. Az új kronológia: 1572–1607, viziátorok korszaka; 1602–1612, átmenet; 1612-től misszió (közben 1622-ben belép a Congregatio de Propaganda Fide) 1647-ig, ami egyúttal a bosnyák ferencesek hódoltsági hegemoniájának megszilárdulása. Időben persze ennek ellenére a szerző maga is túllépi ezt a keretet. A 17. század közepéig már kialakulnak a legfontosabb erővonalak a hódoltsági missziók történetét illetően, de a választása azért mégiscsak pragmatikus: eddig tekintette át a forrásokat, és ez így elegendő egy kiváló monográfia első felének (ahogy jelzi is) megírására. E legutóbbi szempont teljesen jogos, a legmesszebbmenőkig egyetértek vele. Molnár Antal indoklásában, hogy miért eddig tart az első kötetben leírt historia, azt az alternatívát veti csupán fel, hogy a török kiűzéséig nem mehetett el, mert a terjedelmet sokszorosára növelte volna. Nyilván itt a töröknek Magyarországról való kiűzésére gondolt. Ám ha a dolgozat eddigi belső logikáját követjük, és a hódoltsági területet a római szempont szerint (vagy a raguzai, vagy a bosnyák kereskedők szempontja szerint) Bulgáriáig értjük, akkor valóban teljesen felesleges lett volna a török e teljes régióból való kiszorításának felső időhatárát megcélózni. A kérdés tehát az – tudom, hogy Molnár Antal ennyire azért „kigondolkozott” az 1572–1647 időszakból –, hogy lehet-e magyar vagy erdélyi politikátörténeti időhatárt szabni egy hódoltsági missziótörténeti munkának? Ez valódi kérdés, tehát nem olyan, mint amelyre a recensens tudja a választ, mégis felteszi. A Báthory-korszak végén, vagy Bethlen Gábor halálával, vagy talán 1636-ban Bethlen István táma-

dása után, netán 1644-ben, Rákóczi György szövetségi politikája 1636 utáni megváltozásának tényleges „kinyilatkoztatásával” (tehát a hadjárat megkezdésével), vagy 1648-ban azzal, hogy a westfáliai béke dokumentumaiban Erdély státusáról is rendelkeznek, annak ellenére, hogy nem önálló ország? Ezek a dátumok a magyarországi politikai gondolkodásban is létező dátumok. A nehéz kérdés tehát az, hogy az országegyesítésről gondolkodó politikusok – akár világi, akár egyházi oldalról – látókörébe beletartozott-e a hódoltsági misszió, vagy sem? Ha igen, akkor hogyan, ha nem, akkor miért nem? Ugyanígy persze feltehetőek a kérdések a magyarországi és az erdélyi egyházak szempontjaiból is, de valóban nem szándékom ennyire eltérni a könyv gondolatmenetétől, hiszen annak címét a szerző – ha tetszik, jezsuita ravasszággal – nagyon pontosan választotta meg, hiszen a cím is arról szól, amiről a könyv maga.

Első lépésben Molnár Antal, remélem, visszautasítja azt a sejtetést munkájával kapcsolatban, hogy az netán a jezsuita szemlélethez közelebb állna, mint mondjuk a ferenceshez. Feltennék azonban egy kérdést, amely részben kötődik a periodizáció kérdéséhez, részben a hódoltsági misszió és Erdély viszonyát illeti. A bosnyák ferencesek és Erdély viszonyáról van szó. Az erdélyi ferences rendtartomány

kialakítása ugyanis a ferences történeti szakirodalomban pusztán mint rögzítendő tény szerepel, illetve úgy, mint amellyel a fejedelem a renden belüli torzsalkodásoknak akart volna véget vetni. A világi történírók pedig nem sok figyelmet szenteltek ennek a ténynek, még azt sem állítják tudtommal, hogy mondjuk a fejedelem szerette volna ezzel is függetlenségét még egy szálon megerősíteni. A kérdés tehát az: a Molnár Antal által kiválóan ismert források lehetővé teszik-e, hogy valami újat mondjunk az erdélyi ferences rendtartomány kialakításáról?

A recenzens most kedvezőbb helyzetben van, mint akkor, amikor a doktori értekezést opponálta. Tudja, hogy a missziótörténeti kutatások fontos eseménye lesz Tóth István György hatalmas anyaggyűjtésének megjelenése, illetve majd – várhatóan – ez utóbbi szerző tollából a történet megírása, ami bizony nagyobb-részt a Molnár Antal által elbeszélte történet folytatása. Miről fog szólni ezek után Molnár monográfiájának második kötete, mit kell majd újragondolnia munka közben, az említett okmánytár megjelenése nyomán? Ezek ismét valódi kérdések. Figyelembe véve, hogy már az első kötet is több rangos szakmai elismerésben (köztük Klaniczay-díjban) részesült, feltehetőleg színvonalas válaszokat kapunk majd.

Monok István

**VARGA IMRE, PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA:
TÖRTÉNELEM A SZÍNPADON. MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRGYÚ
ISKOLADRÁMÁK A 17–18. SZÁZADBAN**

Budapest, Argumentum Kiadó, 2000, 228 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 147).

Az iskolai színjáték intenzív modern kutatása csupán két évtizedre tekint vissza. Ez idő alatt azonban megjelent a hazai iskolai színjátszás 1800-ig terjedő valamennyi adattára, s – a második piarista kötet és az obszerváns ferences (három vagy négy kötet) dráma-anyag kivételével – megjelentek a 18. századi magyar nyelvű drámaszövegek is (*Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század*). Elkészült néhány szerzetesrend illetve felekezet színjátszásának monografikus feldolgozása is (Kilián István a minorita, Pintér Márta Zsuzsanna az obszerváns ferences, Varga Imre a protestáns színjátszást dolgozta fel, majd az itt recenzált monográfia után, 2002-ben jelent meg Kilián kötete a piarista színjátszásról). Valóban elérkezett tehát a drámaelemzések, a tematikus keresztmetszetek, az összegzések ideje.

„Hogy az első monografikus keresztmetszet éppen a magyar történelmi tárgyú drámákról készült, talán lehetőséget nyújt az olvasóknak arra, hogy szembesüljenek saját történelemfelfogásukkal, és valamit megérezzenek a 16–18. századi emberek történelemhez való viszonyáról, a történelemből erőt és példát merítő hitéről is.” E szavakkal bocsátják útjára a szerzők a magyarországi iskolai színjátszás első, a magyar tárgyú történelmi drámákról szóló tematikus monográfiáját. A tárgyválasztást minden bizonnyal befolyásolta a magyar millennium és millicentenárius is.

A történelmi darabok az iskolai színjáték funkcióváltásában azért jelentenek sajátos, közbülső helyet, mert a történelem

iránti érdeklődés szükségképpen hozta magával a történelemoktatás iránti igényt is, a rendszeres történelemtanítás azonban még hiányzott a magyarországi iskolákból. Ezért a történelmi tárgy színpadra állítása egyszerre elégítette ki a történelem iránti érdeklődést és a szórakozás vagy legalább a szórakozva tanulás igényét. A történelmi esemény feldolgozása ugyanakkor sajátos erkölcsi és magatartásbeli példatárat is adott, amely a mindennapokban (is) eligazíthatta nézőit, magyarországi viszonyok között tehát hasonló szerepet is betöltött, mint a 18. század derekán átalakuló erkölcsstanok: a normák helyett életvezetési szabályokkal szolgált, amint arra BÍRÓ Ferenc utalt (*A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi Kiadó, 1994, 29). Azaz: hangsúlyozottan laikus érdeklődést elégített ki, úgy, hogy közben megőrizte az iskolai színjáték eredeti pedagógiai-didaktikai céljait.

A protestáns iskolák – bár kevésbé intézményesített formában – már a 17. században súlyt helyeztek a történelmi ismeretek átadására. A katolikusok 1729-ben a bécsi egyetemen hozták létre az első történelem katedrát (Jean-Marie VALENTIN, *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemand (1554–1680): Salut des âmes et ordre des cités*, I–III, Bern–Francfort/M.–Las Vegas, Peter Lang, 1978, III, 336). A magyarországi jezsuiták a 18. század elejétől már tanítottak történelmet, s 1735-től intézményesen is bevezették az oktatását, őket követték a piaristák. Mégis lehet, hogy csalódunk, ha

megvizsgáljuk az európai katolikus (főleg a jezsuita) iskolák történelmi témájú darabjait. Ezek ugyanis vajmi kevésbé elégíthették ki a valós történeti érdeklődést; sémákra épültek, a történelmet sovány sztereotípiákra redukálták, a történelem egyes eseményei között nem érzékelték logikai összefüggést. Ezért hangsúlyozza Jean-Marie Valentin, hogy nem jött létre jezsuita történetfilozófia (*i. m.*, III, 337–338). A történelem iránti ekkori érdeklődés valódi jelentősége tehát annyi, hogy előkészítette a 18. századvég emberének meggrázó történelemélményét, melynek középpontjában a változás, a kataklizma állt.

A monográfia egyik szerzője (Varga Imre) a magyar történelem eseményeinek kronológiáját választotta, s eszerint tárgyalja a történelmi drámákat. E tárgyalás ugyancsak aláhúzza Valentin megállapítását a történetfilozófia hiányáról: az azonos eseményről vagy hősről szóló drámák között valóban nincs egyéb összefüggés, mint a tematikai. Az azonos tárgyú drámák tárgyalási rendjét a szűkebb témakör és a forráshasználat, kölcsönzés határozza meg. E szempont követése azonban keveset árul el az adott téma gyakoriságáról, a témahasználat időbeli alakulásáról, azaz arról, hogy egy-egy időszaknak volt-e kedveltebb, fontosabbnak tartott, érzékenyebben átélt múltbeli eseménye vagy történelmi személyisége. Imponálóan hatalmas anyagot sűrít Varga Imre, óriási adatmennyiséget mozgat, s közben igyekszik magyarázni a témaválasztás motívumait is. Ez utóbbi részletesebben is érdekelné az olvasót, hiszen a monográfia zárómondataiban említett hajdani történelemszemléletet a szűkszavú utalásokból kevésbé ismerhetjük meg. Ez azért is sajnálatos, mert amikor a szerző értelmezi a témaválasztást, akkor

nagyon is rávilágít a történelem erkölcsi példatár szerepére. Ilyen meggyőző részlet például a Salamonról és Lászlóról, vagy a tekintélyes, mecénás családok tagjairól szóló drámáknak és az előadások üzenetének tárgyalása. Ugyanakkor nincs igazán szükség a magyar történelem egyes eseményeinek iskolás ismertetésére.

A 18. század „közelmúltjához”, a 17. századhoz mint drámatémához érkezve némiképp változik a monográfia tárgyalási szempontja: először beemeli tárgykörébe a 17. századvégi erdélyi ügyeket és a felekezeti ellentéteket megelevenítő darabokat, majd a korabeli Habsburg uralkodók közvetlen elődeiről – de még inkább az aktuális uralkodókról! – szóló allegorikus darabokkal folytatja, végül a jeles személyeknek (és/vagy elődeknek) hódoló, erősen alkalmi jellegű előadásokkal zárja a szisztematikus tárgyalást. E két utóbbi típus legtöbbször emblematikus, allegorizáló, amely tény részletesebb kifejtést is megérdemelt volna, mert épp e szemléletben élt talán legtovább Magyarországon a barokk egy sajátos, még a 18. század végén is erősen ható, leginkább alkalmi jelleggel használt formája. Meglepően sok köszöntő, esküvői és más hódoló darabocska, kantáta, eklogának nevezett pásztorjáték található ugyanis – gyakran nyomtatott formában – a könyvtárakban, levéltárakban. Az a tény, hogy az allegorizálás először „kiszorult” a közjátékokba, a prologusokba-epilógusokba és a keretjelenetekbe, jól mutatja a jezsuita történelmi dráma átalakulását, a szemlélet megváltozását; ezután az allegorizálás szinte kizárólag az alkalmi műfajokban tűnik föl, s nem csak a jezsuitákra jellemző. Innentől ez kevésbé érdekes a dráma- és színháztörténet számára, de nem megkerülhető, ha például a

magyarországi irodalmi kánon alakulását akarjuk nyomon követni.

Az óriási anyagban való eligazodást némileg megnehezíti a gyakran listaszerű címfelsorolás, s talán ezért is szükségképpen és okkal maradtak ki darabok. A kihagyás azonban némi tendenciát sejtet: teljesnek tűnik a jezsuita anyag, s hiányosabb a piarista. Ezt az apróságot azért érdemes említeni, mert így a valószínűleg nagyobb a különbség a jezsuiták és az őket a történelmi tárgy választásában követő piaristák között. Nem valami versenyről van szó természetesen; sokkal inkább a két rend iskolai színjátzásának olyan különbségeiről, melyek az eltérő színjáték-felfogást, a színpad szerepének más hangsúlyait illetően lehetnek fontosak a hivatásos magyar színház létrejöttében. Nem szerepelnek olyan piarista előadások, mint a címmegjelölés szerint (Könyves) Kálmánnak testvérével szembeni kegyetlenségét feldolgozó *De Almo et Bela* (Nyitra, 1742; lásd KILIÁN István, *A magyarországi piarista iskolai színjátzás forrásai és irodalma 1799-ig*, Bp., Argumentum Kiadó, 1994, 279), vagy a Pesten 1754-ben előadott *Thomas Nádasdius arcis Budensis sub Ferdinando I. gubernator* (KILIÁN, *i. m.*, 492). A Nádasdy Tamásról szóló piarista előadás azonos lehetett azzal, melynek három jezsuita bemutatóját is említi a monográfia (137). E pusztán címről ismert daraboknál azonban jóval fontosabb egy piarista program: Kecskeméten 1725-ben a tanév végén adatta elő Grumm Paulin tanítványaival a *Colossus triumphalis* című darabot (*Actio de Corvino et Mahomete*; KILIÁN, *i. m.*, 396), Hunyadi Mátyásnak Baseus Asiaticus (a darabban Caracia) feletti győzelméről, mely lehűtötte Mahomet (Mohamed) török császár korábbi

reményeit. A forrás Bonfini. Az egyetlen valóban komoly hiány egy Salamonról szóló, egykorú nyomtatásban megjelent latin nyelvű piarista drámaszöveg. Az ugyancsak Bonfiniből merítő darabot 1714. június 4-én Privigyén adatta elő Szlavkovszky Benedek *Fomes discordiae (...) odia inter principes Hungariae* címmel (KILIÁN, *i. m.*, 89–92). A három felvonásos, négy órán át tartó előadás szövegének megjelentetését Keresztély Ágost szász herceg, esztergomi érsek támogatta, aki az idő tájt, átutazóban, megtisztelte látogatásával Privigye templomait és a piaristák iskoláját. A dráma középpontjában Salamon király és az ellene bohémiai segítséget kereső Géza és László herceg, továbbá Vidus, a király tanácsosa áll. A krónikás feljegyezte, hogy a gyönyörű zenével kísért előadásnak sikere volt. Szlavkovszky nagyon igényes szerző: a felvonások közé egy-egy *Chorust* iktatott, munkáját *senariusban* (hatos jambusokban) írta, a hosszú cím valamennyi sorában kronosztichon utal a keletkezés évszámára, ezen felül kabbalisztikus számokat is használt. Ezért így határozta meg a krónikás a műfajt: *actio Carmine Senario-Jambico-Cabalistico*. Kilián István piarista adattára 1994-ben jelent meg, a monográfia leggyakrabban mégsem erre, hanem a budapesti piarista levéltárra, könyvtárra vonatkozik, ami fölöslegesen nehezíti az adatok, szövegek után keresni akaró dolgot. A hiányok alapján arra következtetünk, hogy a szerző érthetetlenül ritkán használta a piarista adattárat. Ezzel kapcsolatos hiányérzetünk általánosabb kérdéseket is felvet: elismerjük a népszerű kiadvány olvasóbarát törekvéseit, azt tehát, hogy túl sok hivatkozással ne akasszák meg a folyamatos olvasást, a téma iránt

érdeklődőket azonban ugyancsak nehéz, sőt sokszor megoldhatatlan feladat elé állítja a jegyzetek hiánya. A monográfiából alig tűnik ki, hogy az anyag mögött immár tekintélyes szakirodalom áll.

A monográfia a 176. lapon téves tartalommal ismerteti az 1733-as nyitrai piarista előadást, a tévedés azonban ezúttal Kilián adattárából származik (KILIÁN, *i. m.*, 246–248). A *Gyarapodása a közönséges akolnak Magyarországban, A Felséges és meg Gyűzhetetlen Romai VI. Karoly Császár s' Magyar Ország Kegyelmes Királya által, Hémes beszéd alatt* hosszú címet viselő előadás nem Eszter történetéről szól, hanem egy a pásztorok közt dúló ádáz harc végén a békét és harmóniát elhozó Jasonról, aki III. (VI.) Károly allegóriája. A szerző a program végén meg is fejtette az allegóriákat (*analysis allegoricae*), így a lázadó pásztorok a kálvinista és a lutheránus papok sátáni allegóriái. A hitvédő uralkodó–pásztor allegóriát a mottóként választott jó pásztor példázat is kiemeli.

Az iskolai színjátszás kutatói főként két „irányzatot” követnek, amikor kutatásaik eredményét feldolgozzák: az egyik irányzat az adattárak teljes anyagával dolgozik, s a csupán előadási időponttal, bizonytalan címrészlettel vagy szűkszavú tartalmi hivatkozással jelzett adatokat együtt kezeli a szövegükben vagy legalább programjukban ismert drámákkal; a másik irányzat még a drámaprogramoknak is kevésbé „hisz”, s a folyamatokat, jelenségeket legfőképp a drámaszövegekkel jellemzi. A monográfia szerzői mintha két irányzathoz tartoznának. Nyilván a szöveges dokumentumokra alapozva akartak a kor emberéről ismereteket közvetíteni a mai olvasóhoz. Ugyanakkor gyakran kevered-

nek is a szempontok a monográfiában, és sokszor a pusztá drámacím vagy adat veszi el a helyet és a figyelmet azoktól a művektől, töredékektől, melyekről – mert ismerjük őket – érdemi mondandónk lehet. A kötetbe illesztett drámarészletek meggyőző és jó kiindulópontok (lennének) a művek és folyamatok elemzéséhez.

A kötet első nagy fejezete (Pintér Márta Zsuzsanna munkája) a hazai iskoladramakutatás eddigi eredményeit foglalja össze. Közérthető formában és élvezetesen magyarázza el az iskolai színjáték funkcióját, röviden kitér a szcenikára, a színpad felszereltségére, az előadást kísérő zenére, táncra, jellemzi az iskolák eltérő lehetőségeit, az előadások létrehozóit és közönségét. Mindebben körvonalaódik az eredeti pedagógiai és propagandisztikus funkciókat egyre inkább felváltó, a történelmi tárgyban is megjelenő *szórakoztatás par excellence színházi* igénye. A kötet további része némi visszalépést jelent e kezdéshez képest, és az olvasónak a bevezető fejezetben felkeltett érdeklődését a pusztá adatfelsorolás kevésbé elégíti ki. Hiányérzetünket csökkenti a rövid *Összegzés* (Pintér Márta Zsuzsanna), amelyben a történelmi tárgyú drámák nyelvében, témaválasztásában, gyakoriságában megragadható változásnak, azaz a 18. század szemléleti átalakulásának elemző leírását kapjuk.

Térjünk még vissza ahhoz az örömdetes tényhez, hogy az iskolai színjáték első tematikus monográfiáját vehette kézbe az olvasó. Ha kifogásokat is megfogalmazunk, azt az elismerés hangján tesszük: szinte megoldhatatlan nehézséget jelentett az összegyűlt adat- és anyag-tömeg kezelése, ezért az elemző feldolgozás óhatatlanul összeecsúsztatott az adatsorolással. Az újabb monográfiák szerzőinek azért lesz

ezután könnyebb dolga, mert Varga Imre és Pintér Márta Zsuzsanna megtették az első, úttörő lépést, s az adatgyűjtést köve-

tően vállalkoztak az első összegző-elemző munkára.

Demeter Júlia

KATONA ISTVÁN: A KALOCSAI ÉRSEKI EGYHÁZ TÖRTÉNETE, I.

Fordította Takács József, sajtó alá rendezte, az előszót és a kiegészítő jegyzeteket írta Thoroczky Gábor, Kalocsa, Kalocsai Múzeumbarátok Köre, 2001, XXX + 303 l., VIII t.

Hazánk második érsekségének története a magyar államalapítás koráig nyúlik vissza. A kezdetek vitatott kérdései miatt ugyanakkor történelmi vonzereje nem marad el az első főegyházmegye, Esztergom mögött. A millenniumi esztendő alkalmával két kiadvány is napvilágot látott Kalocsa múltjáról. Egy tanulmánykötet új kutatási eredményekről ad számot (*Kalocsa történetéből*, szerk. KOSZTA László, Kalocsa, Kalocsa Város Önkormányzatának kiadása, 2000), míg az alább ismertendő könyv egy latin nyelvű összegzés első, középkori tárgyú részének fordítása. A végeredmény azonban messze túlmutat a magyarításon: az előszó, a kibővített jegyzetapparátus a jelenkor tudását közvetíti. Mindezeknél fogva az igényes kivitelezésű kötet nem egyszerűen tudománytörténeti érdekesség, hanem két kor, a 18. és a 20. század ismereteit tükrözi. Ezen időbeli kettősség alapján érdemes tekinteni a kalocsai érseki egyház történetére, a mű keletkezési körülményeire.

Katona István (1732–1811) historiográfusunk egyik legjelentősebb alakja volt. Az egykori jezsuita pap-tudós 1800-ban jelentette meg *Historia metropolitanae Calocensis ecclesiae* címmel a fordítás alapjául szolgáló munkát. E könyv annak a páratlan ütemű tudományos fejlődésnek volt az egyik gyümölcse, amely a 17. század végétől kiindulva létrehozta a kritikai

magyar történetírást. Hevenesi Gábor 1695 táján közzétett felhívása, amely az egyháztörténeti források összegyűjtésére buzdított, a tudomány minden ágát serkentő programmá nemesedett. Hatalmas szellemi energiák szabadultak fel, amelyek hamar átszakították a hirdetményben foglalt tematikai gátakat. A vezető szerepre jutott Jézus Társaság tudósai ez idő tájt pótolták a politikatörténet hiányosságait a régmúlt legnagyobb forráscsoportját kitevő okleveles anyag beemeléssel. Írói magatartásukra ezért a kútfők terjedelmes idézete lett jellemző, illetve az, hogy mind királyság-, mind egyháztörténeti munkáik valójában politikai történelmet adtak. 1741-ben Péterfy Károly jelentette meg a római katolikus egyház magyarországi zsinatainak szentelt könyvét (*Sacra concilia ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata*, Posonii, 1741). Schmitth Miklós egyik műve Esztergom érsekeit (*Archi-Episcopi Strigonienses compendio dati*, Tyrnaviae, 1752), a másik az egi főpapokat vette sorra (*Episcopi Agrienses*, I, Jaurini, 1763). Jelentős hatással volt még a hazai fejlődésre az olasz jezsuita, Daniel Farlati nyolckötetes *Illyricum sacrum* (Venetiis, 1751–1815): a tenger-melléki egyháztartományok históriája számos magyar vonatkozású adattal állt elő. A korszak historiográfiáját szintén két jezsuita író, Pray György és Katona István

életműve tetőzte be. Pray ötkötetes király-ságtörténelmének (*Annales regum Hungariae*, I–V, Vindobonae, 1763–1770) s több kritikai értekezésén túl összeállította az esztergomi és a kalocsai érsekség, illetve az alájuk tartozó püspökségek archontológiáját (*Specimen hierarchiae Hungaricae*, I–II, Posonii–Cassoviae, 1776–1779). A leg-részletesebb összefoglalás mégis Katona István nevéhez fűződik. Negyvenkét kötet-re rügő fő műve (*Historia critica*, I–XLII, Pestini–Posonii–Cassoviae–Budae, 1778–1817) a magyar történetírás legnagyobb egyéni teljesítménye, még ha a roppant terjedelem jelentős részét kútfőidézetek teszik is ki. Könyvsorozata a honfoglalástól 1810-ig öleli fel a magyar múltat. Mindebből látszik, hogy Katona a maga korában teljesnek tekinthető forrásalapozottsággal készíthette el magas színvonalú egyháztörténetét, amely kidolgozottságában, tudományos értékében messze meghaladja Péterfy, Schmitth, Pray hasonló témájú műveit.

A Kalocsa-történetet földrajzi áttekintés, a vidék őslakosságának sorra vétele, valamint a plébániák ismertetése vezeti be. A tényleges történeti rész három nagyobb egységre tagolódik, a kalocsai püspökök, a bácsi érsekek, illetve 1135-től a kalocsai és bácsi érsekek korára. E felosztásban Katona István mára már túlhaladott elmélete öltött testet, miszerint Szent László a Szent István-i alapítású püspökség területén hozott létre egy új egyházmegyét. „És mivel sehol egyetlen bácsi püspököt nem találunk, ez a szék mindjárt kezdetekor nem püspöki, hanem érseki volt.” (95.) Az egyesítést II. Béla király 1135-ös intézkedéséhez köti, ugyanakkor nem vitatja az első kalocsai főpásztor, Asrik érseki rangra emelkedését. Az Anasztáznak is nevezett

egyházi férfiú tetteit jórészt Hartvik 1097 után szerkesztett Szent István-legendája alapján adja elő, de hasznosítja az 1015-re keltezett pécsváradi oklevél adatait is. Jóllehet az érsekséggé válás idejéről, okáról ma sincs tudományos közmegegyezés, de bizonyos, hogy a bácsi és a kalocsai székhely nem két külön egyháztartomány központja volt. Két külföldi forrásadat már 1050-ből említi György kalocsai érseket. Ezt a két híradást ugyan még nem ismerhette Katona, ám a rendelkezésére álló okmányokban sem mindig igazodott el. Egy újkori hamisítványból életre hívta a sosemvolt Esterházy Albert érseket (vö. Georgius GYÖRFFY, *Diplomata Hungariae antiquissima*, I, Bp., 1992, 435). Tévedését némileg menti az a körülmény, hogy az oklevelek jelentős hányada kései másolatban maradt ránk, amely esetekben nem segíthetett a középlatin paleográfia.

Katona István a nagyobb egységeken belül a főpapok méltóságviselése alapján tagolta előadását. Eljárása a *Historia critica* köteteiből ismert gyakorlatot követte, azzal a különbséggel, hogy itt nem királyok, hanem érsekek ideje szerint szakaszol. Különös tisztelettel, de kritikával használta a *Specimen hierarchiae Hungaricae*. Az egyik 12. századi esetben megfordította a Pray által felállított sorrendet és III. Pál érseket I. Péter elé helyezte (108–110). Az újabb kutatás őt igazolta (UDVARDY József, *A kalocsai érsekek életrajza, 1000–1526*, Köln, 1991). A szerző másutt is szép példáját adva forráskritikai érzékének, egy főpapot törölt a méltóságok közül. Schmitth 1752-es esztergomi érsekségtörténetében bukkant fel Guillelmus (Vilmos), akit két pápai irat említ, „G.” és „V.” kezdőbetűvel jelölve (*i. m.*, 30–31). Más korabeli okmányok alapján

Katona arra a helyes következtetésre jutott (117–121), hogy Vilmos soha nem is létezett, a rá utaló kezdőbetűk elírás révén keletkeztek; valójában János értendő rajtuk, aki Asrik után másodikként Kalocsa érseki székéből Esztergoméba ült át. A káptalan által támogatott János, Imre király párthíve másfél évig kemény küzdelmet folytatott a szintén esztergomi primátusra pályázó Kalán pécsi püspökkel, a suffraganeus püspökök jelöltjével, aki az új uralkodó, II. András bizalmasa volt. Az érsekválasztási vita fordulatai III. Ince pápa leveleiben maradtak fenn, s itt is teljes terjedelemben olvashatók. Katona ugyan nem tért ki arra, milyen politikai megfontolásból döntött a pápa János felszentelése mellett 1205 őszén, de ő mutatott rá a káptalan választási jogának elsőségére. „Ha igaz volna, amit az esztergomi érsek tartománybeli püspökei főntebb mondtak, ti. hogy a kereszténység [hazai] megalapításától kezdve a szuffraganeusok a kanonokokkal együtt választották az érsekeket, akkor már Imre király előtt létezett volna ez a jog.” (128.) A 13. századtól kezdve jóval több forrás őrződött meg, így a korszak legjelentősebb kalocsai érsekéről, a muhi csatában hősi halált halt Ugrinról is gazdag, árnyalt képet kaphatunk. III. Honorius és IX. Gergely pápa üzenetei szólnak Ugrin diplomáciai tevékenységéről, az eretnekek elleni küzdelmekről, valamint Kalocsa területi gyarapodásáról, ami a szerémi püspökség felállításával jött létre. Olvashatók még a tatárjárás idején élt Rogerius nagyvárad kanonok és Tamás spalatói főesperes elismerő szavai a főpap helytállásáról, s a forrásait bőven beszéltető Katona István is tisztelettel emlékezik róla. „Nagy ékessége a kalocsai egyháznak! Ha harci erényben

több hozzá hasonló lett volna, a tatárok nem mérhettek volna olyan csapást Magyarországra, melynél nagyobbat nem szenvedett soha!” (158.) Csak nembeli Ugrin utódai sűrűn váltották egymást, ám mégsem oly gyakorisággal, ahogy azt Katona vélte. Smaragd érsek bemutatásakor ugyanis cserbenhagyta kritikai érzéke s egy névrövidítés rossz „Imre” feloldásával újabb nem létező kalocsai főpapot állított elő. Az egyházmegye másik kiemelkedő főpásztorának méltóságviseléséről ugyanakkor igényes válogatást szerkesztett. XXII. János pápa, I. Károly magyar király oklevelei szemléltetik Jánki László pályafutását, aki ferences szerzetesből lett kancellár, illetve kalocsai érsek. Katona István közli László avignoni felszólalását, amely a pápa és a ferencesek közötti vitában hangzott el. XXII. János a krisztusi és az apostoli szegénységről kérte ki a főpap véleményét, aki korábbi rendtársaival szemben a pápa mellett foglalt állást (195–196). A jezsuita történetíró másutt a 14. század közepi érsekváltást kiadatlan iratok alapján pontosította. Gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök bocsátotta Katona rendelkezésére a szentszéki levéltárban készített másolatait, amelyek Vásári (Monoszlói) Miklós és Lackfi Dénes 1349–1350 közötti gyors emelkedéséről tanúskodnak. Miklós a zágrábi püspökségből jutott Kalocsa, onnan Esztergom érsekségébe, Dénes pedig Zágrábban, majd Kalocsán töltötte be Miklós megüresedett székét (208–211). Hunyadi Mátyás királysága alatt Várdai István személyében az első kalocsai érsek kapott bíborosi kinevezést. Mátyás király és II. Pius pápa (Aeneas Sylvius Piccolomini) e tárgyban folytatott üzenetváltása a humanizmus korának érdekes diplomáciatörténeti fejezete (238–

247). A Mohács előtti időt tárgyaló részekben egyre több fontos elbeszélő forrás követelt helyet magának. A kor ráadásul a 16–18. századi írók figyelmét is felkeltette. Így a nagyműveltségű Váradi Péter érsek Mátyás király előtti megbecsültségéről, majd kegyvesztettségéről Antonio Bonfini faggatja Katona, de idézi még Révay Péter és Timon Sámuel gondolatait. Amint 1241-ben Muhi, úgy 1526-ban Mohács is egy jelentős kalocsai érsek életét követelte. Tomori Pál alakja Ludovicus Tubero, Istvánffy Miklós, de főképp Brodaries István leírásában elevenedik meg. A végzetes kimenetelű csata elemzésekor megkerülhetetlen hadvezéri felelősség kérdését, s a kötetet így zárta le a szerző: „Bár Tomorit [...] méltányosan ki lehet menteni, de a kárt, melyet ez a vereség érseki egyházának okozott, immár harmadik évszázada nem lehetett még teljességgel helyrehozni. Egyetlen egyházmegye sem szenvedett Szulejmántól akkora károkat, mint a kalocsai és a bácsi [...] mindkét káptalant úgy szédülta, hogy a kalocsait csak két évszázad után részlegesen, a bácsit a mai napig sem állították helyre.” (295.)

A *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae* az 1970-es években fordította le Takács József (1901–1975) kalocsai gimnáziumi tanár, aki pályafutását a helyi jezsuita középiskolában kezdte. Munkájának értékét növeli, hogy Katona írói módszere, a Jézus Társaságban meghonosodott forrásidéző gyakorlat az eredeti szöveg nyelvhasználatbeli sokszínűségéhez vezetett: a 11–15. századi magyarországi és szentszéki középlatinság, a humanista stílus, Katona 18. századi nyelvezete mind külön kihívást jelentett.

A fordítás filológiai és medievisztikai ellenőrzését Thoroczkay Gábor végezte el.

Az ELTE Bölcsészettudományi Karán oktató, alapos felkészültségű középkortörténészre nemcsak kiadói feladatok vártak: a szöveggondozáson, a szakkifejezések pontosításán túl előszót írt és Katona István jegyzeteit egészítette ki. A bevezető négy részből áll. Először a nagy jezsuita tudós életútját és munkásságát ismerteti. Ezt az érsekségtörténet 19–20. századi historiográfiájának áttekintése követi. A harmadik rész az egyházmegye államalapítás-kori kezdeteit taglalja, ahol Thoroczkay saját kutatási eredményeire is támaszkodva igazít el a szakmai vélekedések között. Számos elmélet szól arról, miként jött létre a fiatal Magyar Királyságnak rövid időn belül két metropolíája, holott a korban az „egy ország – egy érsekség” pseudo-isidorusi elve uralkodott. Thoroczkay Gábor itt is következetesen bírálja Koszta László elméletét a Kalocsára visszatérő Asrik autokefal (egyháztartomány nélküli) érsekségéről, a Hartviknál szereplő *pallium* főegyházmegyei hatalomra utaló jelentésére figyelmeztetve. Végül a kiadás szempontjait ismerteti röviden. Thoroczkay elismerésre érdemes munkát végzett a jegyzetek továbbírásával. Ennek eredményeképpen olykor terjedelmes apparátusok születtek Katona esetleges tévedéseit helyreigazítandó, a legújabb kutatásról is tájékoztatva. A tárgyi korrekciók azonban nem csökkentik a Mester érdemeit: éppen ezek révén válhat a jelenkori tudomány hasznos, gyakran forgatott tételévé Katona István műve, amit alapos bibliográfia zár.

A kötetet Romsics Imre múzeumigazgató szerkesztette. Az amúgy szép kivitelű könyv összeállításában akad némi kifogásolnivaló. Egyfelől a képtáblák két csoportja fordított sorrendben került a lapok közé, másfelől logikátlan eljárás a közép-

kori tárgyú térképeket az újkori rész megjelenésére halasztani (azóta megjelent: *A kalocsai érseki egyház története*, II, ford. TAKÁCS József, s. a. r. THOROCZKAY Gábor, Kalocsa, 2003, 376 l., 2 melléklet – a szerk.). E hibák mindazonáltal nem érintik

a mű eszmei értékét. Takács József fordítói munkája, Thoroczky Gábor szöveg-gondozása, jegyzetelése méltó tisztelgés Katona István emléke előtt.

Szabados György

ÉDER ZOLTÁN: TÚL A DUNA-TÁJON. FEJEZETEK A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET EURÓPAI KAPCSOLATAI KÖRÉBŐL

Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1999, 312 l. (Mundus Új Irodalom, 9).

Éder Zoltán az 1972 és 1998 között készült tanulmányaiból válogatott új kötetbe, az írások zöme az 1986–1997 közötti évekből származik. A szövegek műfaja vegyes, a hosszabb terjedelmű tanulmányok mellett a néhány lapos ismertetés, a szövegkiadáshoz készített bevezetés és a Szabó T. Attilát 75. születésnapján köszöntő megemlékezés–pályakép is olvasható a könyvben. Ami az írásokban közös, hogy Éder Zoltán mindig olyan témára hívja fel figyelmünket, amely napjaink kutatásainak háttérében, sőt szinte a kulisszái mögött zajlik. Ilyen témák a magyar nyelvű utazási irodalom története, a nyelv-tanok és szótárak nyelvtudomány-történeti és tudománytörténeti szerepe, Révai stilisztikai kézikönyvének helye a korabeli tudományos irodalomban, Vályi Andrásnak, a pesti egyetem magyar tanszéke első oktatójának a magyar nyelv tanításának módszertanáról szóló könyve, Gyarmathi Sámuel *Nyelvmestere* és Verseghy nyelvtudományi művei.

Első olvasásra is látszik – amint Éder Zoltán munkásságát ismerve tudható –, hogy szövegekkel dolgozó, azokat kiadó filológus készítette e tanulmányokat, mert a források pontos bibliográfiai hivatkozásai mindenütt megtalálhatók, s lehetőség

szerint az eredeti, korabeli kiadásokat forgatta a tanulmányok írója. Olvasás közben megérezzük a szerzőben lakó tiszteletet a szövegek iránt, az egyes homályba merülő művek újra megtalálása felett érzett örömet és ezzel együtt az egyes szövegek mély ismeretét. A filológus érdeme, hogy a szövegeket mindig eredeti nyelven idézi, amikor szükséges, a magyar fordításukkal együtt, hogy az olvasó is részese lehessen egy-egy filológiai érv megfontolásának, egy-egy tudománytörténeti döntésnek.

A tanulmányok sorát egybekapcsolja, hogy mindegyik témája a régi magyarországi műveltségbe nyúlik vissza. Legtöbbször a 18. század végének, a 19. század első évtizedeinek a nyelv formálására, újítására törekedő erőfeszítéseit vizsgálja. Ekként kerül szóba Sajnovics *Demonstratio*-ja, Révai stilisztikai kézikönyve, Verseghy *Proludiuma*, nyelvtanai (1805), nyelvművelő kézikönyve (posztumusz, 1826), Teleki József és Teleki László nyelvtudományi értekezései, Éder József Károly és írásain keresztül Benkő József nyelvészeti munkássága, törekvései. A vizsgált témák és azok filológiai, tudománytörténeti megközelítései mind nagyon fontosak napjaink kérdésfelvetéseit tekintve, mert a nyelv-

kérdésnek az ideológiai, eszmetörténeti, nyelvfilozófiai, valamint poétikai aspektusa áll manapság az érdeklődés középpontjában.

A tanulmányoknak világos, könnyen átlátható a szerkezete: először a téma eddigi szakirodalmát és annak eredményeit mutatja be Éder, majd rátér saját kutatásaira, amelyek általában kiegészítik, pontosítják az eddigi filológiai adatokat. Az egyes téveszméket vagy megalapozatlan feltevéseket az elsődleges forrásokhoz visszanyúlva elemzi, majd javítja. A korábbi eredmények gyakran idézetekkel megerősített bemutatása néhol túl nagy teret vesz igénybe, és ezért kevés hely marad arra, hogy a nyelvtörténész saját kutatásainak eredményeit az olvasó elé vezesse. Ennek okai azok a retorikai megoldások is, amelyekben saját szavaival foglalja össze egy idézet tartalmát: „Teleki művének bevezetésében utal arra, hogy a pályakérdésben megszabott kívánalmakat követte a kidolgozásban, csupán egy ponton tért el azoktól, tudniillik abban, hogy fejtegetéseit nem csupán a szakszókincsre vonatkoztatta, hanem az egész nyelv szókincsére kiterjesztette. Az ő szavaival: »Csak abban távoztam el azoktól, hogy a nyelv kimiveltetéséről megállapított szabásaimat nem szorítottam a tudományos és mesterségbeli szavakra szólásmódokra, hanem az egész nyelvre és annak minden tekintetű kimiveltetésére kiterjeszkedtem. Merész képzetemben egy *tökéletes épületet* bátorkodtam megragadni.«” (256.) A tanulmányok zárásaként Éder az új eredményeket, illetve az új eredmények fényében a vizsgált művet elhelyezi a nyelvtudomány vagy az irodalomtörténet folyamatában. Ezekből a részekből hiányolom a kitekintés nagyobb perspektívá-

ját. Ezt meghatározza részben az, hogy Éder általában egy-egy műfaj „első” darabját mutatja be. Ez az elsőség viszont sokszor olyan jelentős értékkel bír, hogy elmarad a mű összevetése más, párhuzamosan született szövegekkel. „A magyar nyelv-oktatás módszertani kézikönyve tehát, s e nemben az első, amely annál becsesebb, mert abból a korból többnyire csupán közvetett, a magyar grammatikák és nyelvkönyvek anyagából kikövetkeztethető ismereteink vannak arról, hogyan tanították vagy akarták tanítani a magyar nyelvet.” (90.) „Persze elsősorban nem a megjelenés helye adja a művel való foglalkozás alkalmát és indítékát, hanem [...] hogy a megjelenés óta eltelt százkilencven esztendő folyamán – bármilyen hihetetlen – senki sem akadt, aki – bár egy rövidke cikk erejéig – méltatta volna az első Magyarországról szóló, magyar nyelvű útikönyvet.” (207.) (TELEKI Domokos, *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországnak rövid ismertetésével együtt*, Bécs, 1796.) Az útleírások kapcsán talán most, a kötet egyberendezése alkalmával meg lehetett volna említeni a Sándor István művének újrakiadásával egy időben megjelent válogatást (*Magyar utazási irodalom 15–18. század*, vál. KOVÁCS Sándor Iván, kiad., jegyz. MONOK István, Bp., 1990), amelyben ugyan nem szerepel idézet Teleki Domokostól, mert elsősorban külföldi úti beszámolókat tartalmaz, ám nagyobb előtörténetet vázol fel a témához, s amelyben Teleki Domokos egyik távolabbi nagybátyja, Teleki József kéziratos útinapló-jegyzetei is megtalálhatók.

Az elsőség mellett ugyanennyire kiemelt szempont a vizsgálatokban a magyar nyelvűség kérdése. Éder elsősorban a ma-

gyar nyelven írt munkákat vizsgálja, ez természetes is a magyar nyelvtudomány története szempontjából, de az egyes elemzések során kevésbé tér ki a más szerzők tollából származó nem magyar, hanem latin, esetleg német nyelvű munkákra. Ennek következtében a fontos magyar nyelvű munkák mintegy elszigetelten, nem a folyamatok részeként jelenhetnek meg az olvasók előtt. Úgy tűnhet, mintha a magyar régiségben magányos világítótorony szerepük lenne. S való igaz, hogy az egyes tudományos szakterületek magyar nyelvű történetében nagy a jelentőségük, de a korban a több nyelven egyszerre olvasó tudósok számára a latin, német, esetleg francia nyelvű munkák tudományos értéke ugyanakkora lehetett.

Az egyes témák bemutatása közben kicsit nagyobbra vett látószög több lehetőséget adott volna a kérdések megnyugtatóbb tisztázásához. A Révai–Verseghy vita több tanulmányban érintett téma (*Révai Miklós a történeti nyelvtudomány megalapítója; Verseghy Ferenc nyelvtanai, tekintettel a magyar mint idegen nyelv oktatására; Verseghy Ferenc nyelvi rendszere és a kortársi grammatikák; Verseghy Ferenc nyelvtudománya és az utókor*), s ezekben az írásokban mindenhol olvashatjuk, hogy a vitában két egyenrangú, de más nyelv-elméleti alapon álló tudós vitatkozott egymással. A nyelvről szóló nézeteik olyanmire különbözők voltak, hogy egymás előfeltevéseit és az azokra épülő rendszereket nem tudták elfogadni saját nézőpontjukból. Vitájukat a magyar grammatika szempontjából a későbbi korok döntötték el, mégpedig mind Révai, mind Verseghy rendszeréből átvéve nagyon fontos, a rendszer szempontjából meghatározó elemeket. A korszakban viszont még nem

lehetett tudni, hogyan alakul később a magyar nyelvtan sorsa, s a vitát, mint akkoriban a legtöbb irodalmi és nyelvészeti vitát, nem a tudományos érvek súlyai, hanem az irodalmi élet erőviszonyai döntötték el, amint erre Kazinczynak Révaihoz írt levele kapcsán többször utal Éder (118, 197). Itt azonban nem pusztán arról volt szó, hogy a széphalmi „vezér” ki mellé teszi le a voksát, hanem arról is, hogy az egyetem mint tudományos központ és mint normaképző intézmény miként játszott szerepet a magyar tudományos életben és a magyar oktatási rendszerben és ezen keresztül a normatív grammatika elterjesztésében. Éder érinti ezt a *Verseghy Ferenc nyelvtudománya és az utókor* című tanulmányban. Révai nézeteinek átmeneti előretörését az, hogy a pesti egyetem magyar tanszékén öntötte végső formába grammatikáját, legalább ugyanannyira meghatározta, mint Kazinczy véleménye, amiképpen az is, hogy Révai szellemi hagyatékát és emlékét Horvát István gondozta, aki 1816-tól a nemzeti könyvtár őre, később, 1824-től ugyanezen egyetem tanára lett (először az éremtan, diplomatika, később, 1830-tól a magyar tanszéken), s eközben újságszerkesztő is volt. Noha ezek a körülmények nem tartoznak szorosan a Révai–Verseghy vita nyelvszemléleti kérdéseéhez, felvázolásuk után jobban érthető lenne a korabeli grammatikai harc kimenetele, az egyes nézetek érvényre jutása.

Ugyanennél a kérdésnél maradva, a tágabb nézőpontú vizsgálódásba érdemes lett volna belevenni a prozódiai harcot is, mert annak alapja ugyanaz a szemléletbeli különbség volt, mint a jottista–ypsilonista vitáé, azaz a történeti elv és a szinkrón tapasztalat szembeállítás, pontosabban az

a kérdés, hogy a történetiséggel rendelkező szövegekből mekkora és milyen tapasztalatot lehet levonni az egyes normákat meghatározó elvek tekintetében. Szinte szó szerint azonos érvekkel szállt szembe egymással két évtizeddel korábban Baróti Szabó és Rájnics, azon vitatkozva, hogy a régi szerzők nyomtatásban fennmaradt szövegei mennyire lehetnek meghatározóak a klasszikus századforduló időszakára nézve. A prozódiai harcban Révai is részt vett, s a történeti illetőleg szinkrón nézetek alapjául szolgáló érveket onnan is ismerhette. A két írói pár párhuzamosságának akár csak felvillantása megmutatta volna a kornak azt az igen erős dilemmáját, hogy az egyre jelentősebb tudományos megalapozást nyerő „történetiség” (filológia diszciplína) és az ehhez kapcsolódó történeti szemlélet milyen mértékben lehet eligazító a korszak jelene szempontjából a tudományok és az irodalom terén.

A tágasabb perspektíva megteremtését az is szolgálhatta volna, ha a szerző a tanulmányok egyes csoportjai elé rövid bevezetőket írt volna, egybefogva és keretbe foglalva a bennük felvetett problémákat. Ezekben a bevezetésekből pontosabban lehetett volna meghatározni az egyes művek értékét, jelentőségét, tudománytörténeti szerepét és egymáshoz viszonyított helyét. Ezen módszerrel kiküszöbölhető lett volna, hogy az egyes tanulmányokban felmerülő közös kérdésekről néhol szinte szó szerinti ismétlések zavarják meg az olvasást.

A legnagyobb hiánynak azt érzem a már megjelent szövegek újraközlésekor, hogy az azóta született szakirodalmi munkák eredményei nem gazdagítják a kötet tanulmányait. Mivel ezek sokban egybevágóak Éder megállapításaival, nem kényszer-

ítettek volna túl nagy terjedelmű hozzátoldásokat a szöveghez, egy-két lábjegyzetben elfértek volna, és erősítették volna a dolgozatokat. Így például a Révai–Verseghy vitával kapcsolatban Margócsy István tanulmánya a vita eszme- és kultúrtörténeti vonatkozásairól. (*Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN Ferenc, MARGÓCSY István, Bp., 1990, 26–34). Verseghyvel kapcsolatban talán hangsúlyosabb helyen lehetett volna említeni RÉKASY Ildikó bibliográfiáját (*Verseghy Ferenc-bibliográfia*, Szolnok, 1994), nemcsak a *Proludium* második kiadásának javítása miatt (144), és a korszak nyelv- és szemléletével kapcsolatban például Csetri Lajos megállapításait (*Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., 1990). Igaz, Éder Zoltán egy-egy jegyzet erejéig utal az egyes tanulmányok megjelenését követő szakirodalomra, de egy kivétellel (D. NAGY Anikó, *Iffy gróf Teleki Domokos*, 216) csak olyan esetben, amikor saját későbbi munkáiról, saját alárendezett szövegeiről van szó, illetve egy helyen, amikor Benkő Loránd hasznosította Éder eredményét (44).

A szövegek összefűtése, összeszerkesztése azért is lett volna hasznos, mert bosszantó, hogy a pedáns szövegközlésnek tűnő idézetekben, amikor egy tíz soros részlet kétszer kerül elő két különböző tanulmányban (252, 263), a két idézet között 17 eltérés található. Az ilyen eset, még ha a nyomdának rójuk is fel a hibákat, megingathatja a szövegek hitelességével kapcsolatos biztonságérzetünket.

Összességében úgy gondolom, igen hasznos, hogy a nem mindig könnyen hozzáférhető kiadványokban, elsősorban olvasható tanulmányokat, cikkeket egybe-

foglalva vehetjük kezünkhöz. Több tudománytörténeti elemzés nagyon érdekes, a szerző élénk stílusa miatt olvasmányos, sőt a pápaszem szó történetének bemutatása igen szellemes, a tudományos ismeretterjesztés remek példája. Nagyon fontos a tanulmányok vizsgálati irányát meghatáro-

zó tudománytörténeti megközelítés, amely hiányzik napjaink tudományos közbeszédéből. A filológusok öröme teljesebb lenne, ha az egybeszerkesztés némileg nagyobb gonddal készült volna.

Thimár Attila

SZILASI LÁSZLÓ: A SELYEMGUBÓ ÉS A „BONCZOLÓ KÉS”

Budapest, Osiris–Pompeji, 2000, 272 l. (deKON-Könyvek, 18).

Jókai Mór életművének értékelése a magyar irodalomtudomány egyik sokat tárgyalt, fontos problémája, amellyel kapcsolatban már maga az is kérdés lehet, hogy miért látszik ez a probléma olyan fontosnak. Szilasi László könyve nem a Jókai-korpusz olvasására vagy újraolvasására tesz kísérletet, hanem a Jókairól szóló kritikai diskurzus beszédmódját próbálja elemezni (nyilván ezért nem szerepel Jókai neve a címben, de még egy alcímben sem), azzal a kimondott szándékkal, hogy a mindeddig szerinte működésképtelennek és eredménytelennek bizonyult olvasási stratégiák lebontásával megnyissa a terepet más, eljövendő stratégiák számára, de tételesen kijelenti, hogy ő maga nem vállalkozik újszerű olvasatok, olvasásmódok kikísérletezésére. Emiatt kétségtelenül marad vissza némi – és nem is csekély – hiányérzet a könyv olvastán, bár a terep megtisztítása, az elfogadható és elfogadhatatlan előfeltevések szétválogatása vitathatatlanul nagyon hasznos munka. Az alábbiakban lesz még szó a hiányérzet más forrásairól, valamint módszertani kifogásokról is.

A monográfia lényegében négy fő részt tartalmaz: először a Jókai-recepciót a kultikus beszédmód felől közelíti meg, majd a

szakirodalomból kibont egy „látens paradigmát”, mely szerint Jókai a ki nem fejtett sugalmazások alapján nem mint regény-, hanem mint románcíró olvasódik, végül egy fejezet tárgyalja, milyen olvasási stratégiát próbál kísérőszövegeiben maga Jókai közönségére oktrojálni (Szilasi szerint egészen az általa éppen végrehajtott leleplezésig lényegében sikeresen). Ezekhez a szakirodalmat elemző fejezetekhez egy-egy illusztratív célú regényelemzés kapcsolódik, melyek azt vannak hivatva bizonyítani, hogy az eredmények működtethetők a Jókai-olvasásban. Ezután még egy fejezet Jókai angliai recepcióját tárgyalja.

A kultikus paradigma jó magyarázatot kínál a Jókai-problémára: mivel a Jókai-szöveget az ilyen beszédmód művelői mintegy szent szövegnek tekintik, blaszfémiaaként irtóznak attól, hogy érdemi értelmező kijelentéseket tegyenek róla. A szöveg misztikus, diszkurzívan nem megközelíthető titkot hordoz, amelyről nem lehet többet mondani, mint hogy nagyszerű irodalom – a számtalan gáncsokódó által fellelt hibák ellenére is. A kultikus paradigma elfogadottsága okozhatja, hogy egyrészt Jókai annyira központi jelentőségű szerző, hogy értelmezése

fontos kérdésnek számít, másrészt hogy az értelmezési stratégiák, a kritikai beszédmód vele kapcsolatban olyan kialakultak. Noha ez az eredmény érdekes és meggyőző, két probléma azért van vele. Az egyik, hogy Szilasi ezt a kultikus megközelítést általánosan érvényesnek tekinti a magyar Jókai-olvasásra, holott nem az. Nagy valószínűséggel saját önkorlátozása okozza az optikai csalódást: a Jókai-korpuszt azonosítja a regényekkel (ami még elfogadható, minthogy Jókai a legnagyobb hatást ezekkel váltotta ki, és ez a szöveganyag is épp elég munkát ad egy irodalomtörténésznek), a szakirodalmat pedig a monográfiákkal. Csakhogy egész könyvet nyilván az szentel Jókainak, aki szereti: a monográfiákban ezért dominál a kultikus beszédmód, míg cikkekben, kritikákban sokkal több ellenirányú megközelítés bukkanhat fel. Másrészt igazságtalannak érzem, hogy a kultikus szakirodalom központi mintadarabjaként Mikszáth Kálmán Jókai-életrajza szerepel, hiszen így szaktudományos beállítottságot kérünk számon Mikszáthon, aki inkább életrajzi regényt írt, bevallottan a Jókai-kultusz előmozdítása érdekében.

A Jókai-val kapcsolatos szakirodalmi sejtések Szilasi szerint mind oda futnak ki, hogy Jókai nem regényeket, hanem románcokat írt. Ez nagyon termékeny belátás lehet, bár azzal a nehézséggel számolni kell, hogy a magyar irodalomtudományban a *novel-romance* megkülönböztetésnek csak igen csekély hagyományai vannak, és a románcos történetek olvasásának diszkurzív keretei tulajdonképpen kialakultak. Szilasi azonban a műfajokat rögzített entitásoknak tekinti: kibogozza a Jókai-szakirodalomból az implicit módon megfogalmazott általános jellemzőket,

majd melléjük teszi Northrop Frye románc-definícióját, megállapítja, hogy a kettő nagyjából egyezik, és kijelenti, hogy akkor a szakirodalom megsejtette, hogy Jókai románcíró. A műfajok ilyen statikus és nem kontextuális felfogása véleményem szerint például *Az idegen zamat* című, az angol recepciót tárgyaló fejezet dekonstruktori elméleti alapállásával is ellentétes, nem csak az én felfogásommal. Jókait az angolok nem azért olvassák románcként, mert az, hanem mert ők tudnak románcként olvasni, mert számukra van ilyen műfaji elvárás-rendszer, van ilyen olvasásmód. Magyarországon viszont nincs – de még lehet, ha a románc fogalmát sikerül az irodalomtudománynak és az oktatásnak elterjeszteni, ha létrejön a románc műfaja, amely majd Jókai életművét is magába foglalhatja.

A Jókai kísérszövegeinek, az ezekben ajánlott, vagy talán az ezek által az olvasóra kényszerített olvasási stratégiáknak szentelt elemzés nagyon izgalmas és meggyőző. A fejezet első oldalai elárulják ugyan, hogy a számtan Szilasinak nem erős oldala, de nem is matematikusi eredményeket várunk el elsősorban egy irodalomtörténésztől. Azt állítja, Jókai 26 regényhez nem fűzött kísérszöveget, majd felsorol 25-öt; egy táblázatban szembesít 33 kísérszöveggel ellátott regényt 23 kísérszöveg nélkülivel (az *Egy hírhedt kalandor* és *A mi lengyelünk* rossz rubrikába került), majd leszögezi, hogy az arány 31/26; a megadott arány 57 regényt tenne ki, míg a 134. oldalon azt állítja, összesen 58-ról lesz szó, viszont a táblázatban 56 regény szerepel. Az utóbbi a helyes szám: ebből 31 bír kísérszöveggel.

Szilasi szerint Jókai legbefolyásosabb, az egész recepciót meghatározó értelme-

zője maga Jókai. A kísérszövegekben olyan olvasásmód ajánlatát dolgozta ki, mely szerint a Jókai-szöveg tökéletes, mert egy végső, isteni igazságot tartalmaz közvetlenül. Ehhez kapcsolódik egyébként az óriási műveltséganyagot szuverén módon kezelő, önkívületben fogalmazó és a kvázi-sugalmazott szöveget javítás nélkül lejegyző író képzelete, amely mintegy garantálja a szöveg isteni igazságát. Az angol recepció elemzése hivatott bizonyítani, hogy lehetséges másféle Jókai-olvasás is – olyan, amelyet nem preformál Jókai Mór saját értelmezésmódja. Amiből persze egyáltalán nem következik, hogy nekünk most a találmányra kiválasztott angol recepció belátásaira kéne alapoznunk Jókai újraértékelését. Egyrészt tagadhatatlanul megtermékenyítő hatású, ha kívülről, egy tágabb kontextus felől próbálunk szempontokat nyerni nemzeti irodalmunk megértéséhez (amihez persze nem nélkülözhetnénk a francia, német stb. recepciót sem), másrészt azonban Szilasi világossá teszi, hogy az angol Jókai egy másik Jókai: angolul sokkal kevesebb és az alapos, a szövegek románcos jellegét erősítő átdolgozásnak köszönhetően sokkal rövidebb munka jelent meg ilyen név alatt. Az angol recepció tehát Szilasi koncepciójában nem arra való, hogy szokatlan szempontjaival megtermékenyítse a magyar Jókai-olvasást, hanem hogy pusztán másságával felhívja a figyelmet a másféle olvasások lehetőségére.

Ezen a ponton kanyarodnék vissza a kísérszövegeket tárgyaló fejezet utáni regényelemzésre, *A három márványfej*-re. Egyáltalán nem vagyok arról meggyőzve, hogy a regényszövegben található, a történetmondást újra meg újra megszakító „disputa” a „Szerző” és a „Kritikus” között

joggal tekinthető kísérszövegnek. Hiszen azért ez mégiscsak más, mint az esetleg több évtizeddel későbbi és ezért csak bizonyos kiadásokban megtalálható, a regényszövegtől már az eltérő évszám okán is elváló utószó vagy a paratextusként értelmezhető szerzői előszó. Azért is kell a disputákat a regény integráns részének tekinteni, mert számos helyen tartalmazznak mind a Szerző, mind a Kritikus szövegei olyan kiegészítő információkat, melyekre a történet követéséhez az olvasónak nagy szüksége van. Mindezt elmondhatná a regény narrátora is, ahogyan például a *Fekete gyémántok* narrátora teszi. A disputát én ezért inkább bravúros elbeszéléstechnikai leleménynek tekintem, amely egyben a fikcionalitás állandó szignáljaként működik a regényben. (Vagy románcban.) Ha ezt kísérszövegnek vesszük, akkor kísérszövegnek vehetjük akármelyik regényben a narrátor összes olyan megnyilvánulását, amely a narrátort érzékelhetővé teszi.

Szilasi László nem kíván regényértelmezéseket adni, nem kíván részévé válni a Jókai-recepciónak, hanem kívülről akarja látni ezt a recepciót. Annál feltűnőbb, hogy *A három márványfej* kísérszövegeinek elemzése során mégsem tudja megállni: nagy élvezettel kezdi a szöveget boncolgatni, és igen színvonalas értelmezés bontakozik ki a szemünk láttára, amelynek azonban már semmi köze sincs a fejezet fő témájához, a Jókait olvasó Jókaihoz. Félreértés ne essék, én ezért Szilasit nem kárhoztatom, sőt ezt a néhány oldalt a legélvezetesebbek közé sorolnám. De vajon miért nem működik itt a szigorú önkorlátozás? Egyrészt válaszolhatnám azt, hogy *A három márványfej* tényleg nagyon jó mű, amely méltán ragadta ma-

gával az elemzöt, és szerintem még ennél is sokkal többet ki lehetne belőle hozni. Másrészt azonban egy általánosabb sejtést is meg merek kockáztatni: az a lelkesedés, amelyet *A három márványfej* belőlem és láthatólag Szilásiból is kivált, talán csak jele egy általánosabban érzékelhető ten-

denciának, hogy a Jókai-kanonban alapvető változások készülődnek; a hangsúly átkerülhet a társadalmi funkciókat tudatosan vállaló korai irányregényekről az újszerű poétikai alakításmódokkal kísérletező kései Jókaira.

Hajdu Péter

**SCHWEITZER PÁL: ADY ÉS MYLITTA. MŰ ÉS ÉLMÉNY KAPCSOLATA
EGY SZERELEM HARMINC VERSÉBEN**

Budapest, Argumentum Kiadó, 2000, 360 + [4] l.

Schweitzer Pál az Ady-filológia jól ismert alakja. Láng Józseffel együtt Ady költői életművének gondozója és kiadója, ennek a textológiai tevékenységének fontosságát az is növeli, hogy Ady összes költeményeinek kritikai kiadása jelenleg még befejezetlen. Adyról szóló tanulmányaiban, könyveiben az életmű egy-egy részletét egy pontosan meghatározott szempontból vizsgálja. 1969-ben megjelent *Ember az embertelenségben* című kisebb könyvnyi terjedelmű tanulmányában Ady világháború alatti korszakának szimbolikus motívumcsoportjait elemzi „a művészi eszközök átalakulásának és az átalakulást meghatározó – mindenekelőtt társadalmi – mozgatóerők viszonyának” (*Ember az embertelenségben: A háborús évek Ady-verseinek szimbolikus motívumcsoportjai*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1969, 5) szempontjából. Schweitzernek ebben a könyvében az Ady-versek mögött meghúzódó életrajzi tényezők háttérbe szorulnak. *Szépség és totalitás* című 1980-as kandidátusi disszertációjában szintén Ady utolsó költői korszakának műveiben vizsgálja a szép fogalmának tartalmát. Könyvének bevezetőjében Schweitzer a következőkben határozza meg vizsgálódásának irá-

nyát: „A munka ilyenformán világkép-elemzés. Nem a szépséget igyekszik felmutatni az Ady-versekben, még kevésbé a szépség esztétikai fogalmának dedukcióját elvégezni belőlük. Arra kíván válaszolni, hogy mit jelent a szép mint szimbolikus tartalmú fogalom Ady ekkor született műveiben, illetőleg milyen korrelátum van e fogalom és a költői világkép teljessége között.” (*Szépség és totalitás: A szép fogalmának tartalma Ady utolsó alkotókorszakában*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1980, 11.)

A 2000-ben megjelent *Ady és Mylitta* című könyvében Schweitzer Pál a költő és a verseiben Mylittának nevezett Machlupné Zwack Mici 1913 tavaszától datálható s 1915-ig mintegy harminc verset ihlető viszonyának életrajzi vonatkozásait kutatja. A monográfia előzményeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy több évtizedes kutatómunka áll megszületésének háttérében. A szerző a könyv előszavában Hege-düs Nándor 1962-es, Ady Mylitta-verseiről írt s az ItK-ban megjelent tanulmányát említi mint azt a momentumot, ami a költő szerelmi költészetének erre az érdekes s életrajzi vonatkozásaiban addig részletesen nem ismert csoportja felé irányította a figyelmét. Ezt követte a hetvenes években

a személyes megismerkedése az akkor már nyolcvanas éveiben járó, Kanadából hazalátogató asszonnyal. Jelentős részben ez az idővel bensőséggé váló személyes kapcsolat motiválta a monográfia megszületését is. 1977-ben a Petőfi Irodalmi Múzeumban készült az az interjú, melynek a szerkesztett változatát a könyv bevezetőjében olvashatjuk, s mely Ady és Mylitta kapcsolatának eseménytörténetét vizsgálva többször szolgál a szerző számára hivatkozási alapul. Az első híradás a szakma számára a megindult kutatásról az *Élet és Irodalomban* 1986-ban megjelent rövid írás lehetett, a címe: *Ady és asszonyai*. Ebben a rövid írásban már nagyon vázlatosan megfogalmazódnak azok a fontos megállapítások, melyek Mylitta Ady életében és szerelmi lírájában elfoglalt kiemelt helyére vonatkoznak. Schweitzer cikkére a költő szerelmi életében szintén szerepet játszó, a cikkben személyesen is megszólított Dénes Zsófia írt kritikus, vitázó választ. A monográfia közvetlen előzménye, melyben a szerző sorra veszi a Mylitta-szerelmek ihlette versek életrajzi és élményhátterét, az Ady-Társaságban tartott előadása volt, mely nyomtatott formában az *Irodalomtörténet* 1997-es 3–4. számában jelent meg. Ez a dolgozat már előre vetíti a három évvel később megjelenő monográfia koncepcióját, gondolati vázát.

Schweitzer új könyvét három alapvető törekvés jellemzi. Egyrészt a szerző Ady Mylittával való kapcsolatának irodalomtörténeti jelentőségét kívánja hangsúlyozni. A Mylittához fűződő viszony egyike volt azoknak a gyakran párhuzamosan futó szerelmi kapcsolatoknak, melyek Ady Lédával való szakítása utáni időszakát jellemezték. Ez a kapcsolat azonban több figyelmet érdemel a sokszor leginkább

csak szexuális motívumok által inspirált kalandoknál, részben az asszony alakja, részben pedig az egyébként kiteljesületlen szerelem versihető hatása miatt. A harminc vers, melyek megszületésének élményhátterét és inspirációját Schweitzer a Mylitta-szerelemben látja, Ady szerelmi költészetében mennyiségileg a Léda-versek után a második legnagyobb csoportot alkotja. A monográfiaíró egyik feladata tehát egyrészt az, hogy a versekkel kapcsolatban meggyőzően bizonyítsa, hogy azok a Mylitta-szerelemhez köthetők. Az ihlető személy pontos kilétének bizonyításával kapcsolatban a szerző a következő módszertani megállapítást teszi: „Mikor beszélhetünk szerelmi élményből született lírai alkotással kapcsolatban valamely személy közvetlen inspirációjáról? Nyilvánvalóan akkor, ha az illető valamiképpen – mégpedig az egyértelmű azonosítást kielégítő módon – jelen van a mű szövegében. Tehát nem csupán »meghatározatlan tárgyiasságként«, hanem akár úgy, hogy a versbeli Én hozzá (is) beszél, akár pedig úgy, hogy félre nem érthetően róla beszél az Én. A konkrétság és az elvonatkoztatottság igen változatos szintjein ölthet így alakot a befogadó szemében az illető és ihlető személy” (234).

Ebben a munkájában Schweitzer megközelítési módja az életmű és a költő életének jellegzetes viszonyát feltételezi, mely szerint az élet és a műalkotás sajátos egységet alkot. Erre utal a Thomas Mann-tól választott mottó is. Schweitzer Pál célja ebből kiindulva a kapcsolat eseménytörténete, a versfakasztó élmények és a műalkotások hármass viszonyának életrajzi-alkotáslélektani vizsgálata.

A szerző nem titkolt szándéka továbbá az, hogy munkájával megvesse a tudomá-

nyos igényű életrajzírás alapjait, s ezzel mintegy rehabilitálja az irodalmi alkotások életrajzi megközelítésből történő vizsgálatát. Az életrajzíró végső célja, hogy a költő életének eseményeit a lehető legpontosabban rekonstruálja, s ez már önmagában kijelöli kutatásainak korlátjait, hisz a teljes és pontos rekonstrukció eleve lehetetlen, mivel a rendelkezésre álló források gyakran pontatlanok és ellentmondásosak. Ezért Schweitzer elsődleges módszere, mely egyben az életrajzírás tudományoságát is szavatolja, az aprólékos forráskritika. Feldolgozandó forrássá válik a kutató számára minden, ami közvetve vagy közvetlenül kapcsolódik a költőhöz, s életének valamely mozzanatára rávilágít. A szanatórium házirendje és bejelentőkönyve, visszaemlékezések, levelek és maguk az irodalmi alkotások is lehetőséget adnak Schweitzer számára arra, hogy megpróbálja hitelesen felidézni azokat az életrajzi eseményeket, ihlető élményeket, melyek a Mylitta-versek alkotás-lélektani hátterét szolgálják. Az életrajzi kutatás másik jelentős akadálya a hiteles források hiánya. Nemcsak a gyakran több évtized távolában lejegyzett visszaemlékezések hitelességének kérdésessége okoz nehézséget a kutató számára, hanem – ezt megelőzően – a források hiánya is. Megvannak például azok a levelek, melyeket Mylitta írt a költőnek, de egy levelezőlapot leszámítva az összes Ady által az asszonyhoz írt levél elveszett. Ady megjegyzéseit és elvárásait új szerelmére vonatkozóan, a nőről alkotott véleményét, elképzeléseit közös jövőjükéről az Ady Lajoshoz, Hatvany Lajoshoz, Bölöni Györgyékhez vagy éppen Boncza Bertához írt levelekből idézi a szerző. Az életrajzi források másik két jelentős csoportja a Mylitta által Adynak

írt levelek, melyekből Schweitzer rekonstruálni igyekszik az elveszett Ady-levelek gyakran követelőző, türelmetlen vagy számon kérő hangnemét, illetve forrásértékű dokumentumok lesznek ebből a szempontból maguk a műalkotások is. Vizsgálódásai során a szerző – részben, hogy a Mylitta-verseknek Ady szerelmi lírájában elfoglalt kitüntetett helyét igazolja – több esetben bizonyítani igyekszik, hogy a műveket a vizsgált szerelem ihlette. Ennek kapcsán válik fontossá a versekben megjelenő motívumok alapos vizsgálata, az életrajzi forrásokból történő levezetése. Például a Hold együttes nézésének maria-grüni emlékéből így vezeti le Schweitzer az Adynál egyébként gyakori Hold-motívum jelentésgazdagodását több Mylitta-versben is, de hasonlóan fonódnak össze a nő alakjával *A fogó Hold* című vers *tenger és erkély* szavai is.

Mindezekkel a nehézségekkel – az *Előszó* tanúsága szerint – Schweitzer tisztában van. Mint ahogy azzal is, hogy a visszaemlékezések vagy más életrajzi tanulmányok pontosságának és hitelességének vizsgálata során gyakran vitába kell szállnia korábban elfogadott megállapításokkal. Az első és legfontosabb észrevétele a szerzőnek, mellyel az Ady-irodalom eddigi álláspontját alapvetően felül kívánja írni, az, hogy a Mylitta-szerelem ihlető hatását kiterjeszti az 1913. november 1. után született szerelmes versek néhány darabjára is. Schweitzer emellett még számos más kérdésben folytat vitát az Ady-filológia nem egy jeles képviselőjével. Ady Lajossal, Bustya Endrével, Hegedüs Nándorral, Földessy Gyulával és – mindenekelőtt – Dénes Zsófiával szemben foglal el ellentétes álláspontot. A költő öccsének és egykori menyasszonyának a kijelentéseit

nem egyszerűen, szigorú érvekkel alátámasztva cáfolja, de feltárja azokat a motívációkat is, melyek miatt Ady Lajos és Dénes Zsófia átírták a valóságot. Ady Lajos bátyjáról írt könyvének több állítását megbízhatatlannak tartja, Bustya Endrének azt a megállapítását cáfolja, mely szerint 1913 májusában Ady még egyszer találkozott volna Lédával.

Schweitzer érveléséről általában elmondható, hogy minden esetben logikus, forrásokból vett idézetekre hivatkozva száll szembe vitapartnereivel, s fenntartja annak a lehetőségét, hogy az olvasó a dolgokat másként látja: „A felhozott példák alapján alakítsa ki az olvasó saját ítéletét” – írja egy helyen (205). A Dénes Zsófiával folytatott polémia azonban túlmegegy a tudományos vita keretein. Vele kapcsolatban nem egyszerűen arról van szó, hogy a monográfiaíró bizonyos kérdésekben ellentétes álláspontot képvisel, még csak nem is egyszerűen arról, hogy feltárja az író ferdítéseinek okát. Dénes Zsófia alapvető törekvésének Schweitzer azt tartja, hogy az író minél nagyobb szerepet szeretett volna betölteni Ady életében, ezért a költő halála után igyekezett más szerelmi kapcsolatok jelentőségét csökkenteni. Külön meg kell említeni ezt az egész könyv hangvételét is befolyásoló vitát azért is, mert Schweitzer egy egész fejezetet szentel neki. Részletesen vizsgálja itt azt, hogy Dénes Zsófia milyen képet fest az Ady életében előforduló többi nőről, mérlegre teszi az író vallomásait, visszaemlékezéseit a költőhöz fűződő viszonyáról, végül a Mylittára vonatkozó kijelentéseit veti egybe az eddig leírtakkal. Tagadhatatlan tény, hogy szükség van a választott téma keretein belül tisztázni Ady és Dénes Zsófia viszonyának életrajzi

vonatkozásait, hisz kettejük kapcsolatának kezdete csaknem egybeesik a Mylitta-szezelem intenzív verstermő időszakának végével, szükség van a polémia is, hisz Dénes Zsófia könyveinek köszönhetően szintén meghatározó alakja az Ady-irodalomnak. Az azonban kérdéses, hogy mindezt a könyv csaknem egyötödét kitevő fejezetben célszerű-e tárgyalni, s nem lett volna-e jobb esetleg egy külön tanulmányt szentelni a kutatás során felmerülő hasonló problémákkal együtt ennek is.

A könyv szerkezetét, leszámítva az előbbi kritikai észrevételt, a logikus felépítés jellemzi. A bevezető interjút követő első öt fejezetben a szerző megismerteti az olvasót Zwack Emma Mária, azaz az Adyversek Mylittájának életével, részletesen bemutatja a megismerkedés helyszínét, a mariagrüni szanatóriumot, az 1913 tavaszán ott gyógyuló, s a költő és Mylitta kapcsolatának alakulásában valamilyen módon szerepet játszó ismerősöket, s hiteles dokumentumokra támaszkodva igyekszik rekonstruálni a megismerkedés körülményeit. Zavarba ejtő az az aprólékosság, amivel Schweitzer Pál az adatokat (mint egy nyomozó) összegyűjti, rendezi és értelmezi. Azzal együtt, hogy ez az aprólékos és lelkiismeretes filológusi munka szavatolja munkájának színvonalát, mégis felvetődik az a módszertani kérdés, hogy milyen mélységig kell belemenni az adatok gyűjtésébe és részletezésébe, meddig gazdagítja ez az Ady-irodalmat, s mikortól lesz felesleges tényhalmozás. Más szóval: bővül-e irodalomtörténeti ismeretünk, ha tudjuk, hogy Ady mariagrüni ismerőse volt az a Richard Pserhofer, akinek édesapja kísérletezte ki az Ausztriában ma is használt, s Magyarországon a húszas évekig Pserhofer-labdacsok néven árult hashajtót.

A következő tizenhárom fejezet (köztük az *Ady, Zsuka és Mylitta* című, mely a Dénes Zsófiával való vitának szenteltetett) Ady és Mylitta kapcsolatának alakulását vizsgálja a fentebb már részletesen ismertetett szempontok szerint. Schweitzer Pál szerkesztési elve az, hogy a Mylitta-versek életrajzi-eseménytörténeti háttérét kronologikus rendben tárgyalja. Ettől a szervezőelvől a szerző csak indokolt esetben tér el. Sohasem elégszik meg azzal, hogy szigorúan a szerelmi viszony eseménytörténetét vizsgálja, mindig számot vet azokkal a tényezőkkel is, melyek a költő vagy az asszony életét befolyásolták, közvetve vagy közvetlenül befolyással voltak tehát a kapcsolat alakulására is. Sor kerül ennek kapcsán többek között a Mylittával való megismerkedéssel egy időben Ady Hatvanynyal folytatott irodalmi vitájának rövid ismertetésére, de kitér a szerző a Mylitta-szerellemmel párhuzamosan futó viszonyok női szereplőinek bemutatására is.

A Mylitta-versek tágabb kontextusát azonban a befejező fejezet jelöli ki, ebben a záró részben kívánja pontosan tisztázni a szerző a mintegy harminc vers helyét a költő műveinek sorában. Az 1912-es év eseményeinek áttekintésekor az Ady életét, hangulatát és világszemléletét befolyásoló életrajzi és politikatörténeti tényezőket veszi elsőként sorba Schweitzer Pál. A költő egészségi állapotának rosszabbra fordulása s az 1912-es év véres eseményei utáni politikai távlatvesztés voltak azok a meghatározó momentumok, melyek miatt Ady ezt az évet mint – ahogy Csinszkához írt levelében olvashatjuk – „legmeghurcolóbb, legveszélyesebben sok válságos” esztendőként élte meg. Ady szerelmi életét tekintve is fordulópont ez az év, hisz tavasszal szakít Lédával, s az ezt követő két

évet a „nagy viszony” keresése jellemzi, melyet aztán egy ideig éppen Mylittában vélt felfedezni. Az 1912-es év szerelmi viszonyai közül az Adához, Bisztriczkyé Csutak Médihez és a Böhm Arankához fűződő kapcsolatot részletezi a költő. Az Adához fűződő beteljesületlen szerelmi viszony már bizonyos értelemben a Mylitta-szerelem viszonzatlanságát előlegezi, csakúgy, mint a *Margita élni akar* Ottokárjának reménytelen szerelme. A verses regény szerepét a Mylitta-versek szempontjából így foglalja össze a szerző: „Verses históriájának megírása által mintegy felkészítette magát a költő azoknak az érzéseknek az intenzív átélésére, melyeket utóbb a Mylittához fűződő szerelmében realizál majd.” (321.) Ekképpen válik ez a mű a későbbi szerelmes versek előképévé. A záró fejezet utolsó soraiban pedig így összegzi Schweitzer Pál könyvének mondanivalóját: „Az Ady szerelmének viszonzása által nyíló sorsfordulatot vállalni képtelen, önnön természetében rejlő lehetőségekhez felnőni nem tudó asszonyból a költői látásmód »pogány istennő«-t, Mylittát, a »Minden« megtestesítőjét alkotta meg. »Rejtett kitalálásuk a zseniknek« lett belőle – ahogy *A legfőbb várta*, ez a kép- és gondolatlitánia egyik sora mondja róla. Egy távlatvesztéssel fenyegető történelmi pillanat idején a lelki kiüresedés veszélyének elhárításában nyújtott segítséget ez a maga közvetlen valóságában mind távlatatlanabbnak bizonyuló szerelem. Mindaz, amit Ady képes volt tőle »kidacolni« és távlatlatteremtő mozzanatként műveibe illeszteni, gyakorta készteti rá, hogy hálátelt szívvel forduljon e »nemsikerült szerelme« asszonyához, akitől »a kínok adományá«-t kapta: »Íme megköszönöm, hogy vagy«.” (332.)

A rövidítések jegyzékét és a jegyzeteket követően néhány olyan fotót tesz közzé Schweitzer Pál, melyek segítséget nyújtanak az olvasó számára ahhoz, hogy fantáziájában megelevenítse azoknak az alakját, akikről a könyv szól. Így kapunk képet arról a Mylittáról, akit Ady ismert, s arról, akivel Schweitzer készített interjút. De találunk fotót itt a megismerkedés színhelyéről, a mariagrüni szanatóriumról, a szanatóriumi betegtársakról, Richard Pserhoferről és Winterberg Rudolfról, s a szanatórium főorvosának mellszobráról. Az utolsó két fénykép Ady Mylittához írt egyetlen fennmaradt levelezőlapját, valamint a költőt és kezelőorvosát, dr. Kozmutza Bélát ábrázolja.

Mindeddig Schweitzer Pál Mylitta-könyvét a maga által kijelölt keretek és törekvések összefüggésében vizsgáltam, így igyekeztem kiemelni a monográfia értékeit, s a néhány kritikai megjegyzés is a szerző lelkiismeretes, alapos munkáját tiszteletben tartva hangzott el. Nem is kívánok ennél többre vállalkozni, végezetül pusztán jelzem a könyv irodalomtudományi kontextusából fakadó további észrevételek lehetőségét. Ennek kapcsán fellelevenítem Király Istvánnak egy 1989-ben megjelent, Ady 1912 és 1914 közti szerelmi líráját vizsgáló tanulmányát. Király, aki egyébként Mylittára vonatkozóan hasonló megállapításokat tesz, mint Schweitzer, a korszak szerelmes verseinek vizsgálatakor eleve elutasítja az életrajz-centrikus megközelítést, s noha megállapítása

elsősorban az időnként botrányos szerelmi kalandok és a művek szépsége közti feloldhatatlannak tűnő ellentétből fakad, mégis figyelemre méltó. A költői életrajzot az előtérbe helyező felfogással szemben a műalkotásokat az elemzések középpontjába állító kritikáról a következőket mondja: „Szamba veszi azt, hogy a mű, mint mindig, itt sem a partikularitásból, az esetlegességből, a hétköznapiak síkján született meg, de a világnézet szintjén. S bármily érthetetlenül hangzik is ez az életrajzi magyarázat avítt, pozitivista sablonjából kitörni nem tudó látásmód számára: nem az életrajzi ok magyarázza az összefüggéseket, hanem épp fordítva: a kommentált biográfia törvényeinek megfelelően a mű érteti inkább az egyéni életet.”

Király István álláspontja természetesen csak egyike azoknak a lehetséges kifogásoknak, melyek Schweitzer munkáját érhetik. Schweitzer könyvét végigolvasva pedig az is nyilvánvalóvá válik, hogy nem a hagyományos életrajzírás fellelevenítéséről van szó, sőt még csak nem is az életrajz-centrikus műelemzési szempont kizárólagos érvényesítéséről. Schweitzer Mylitta-monográfiájának igazi lehetősége éppen az lehet, hogy az életrajzírást újra az irodalomtudomány érdeklődési körébe vonja, s ennek érdekében egy termékeny tudományos vita kiindulópontjává válik. Ennek az elméleti vitának az esélyeit mérlegelni azonban már túlmegy a jelen recenzió keretein.

Szénási Zoltán

DÉRY TIBOR: SZÉP ELMÉLET FONÁKJA. CIKKEK, MŰVEK, BESZÉDEK, INTERJÚK (1945–1957)

Sajtó alá rendezte Botka Ferenc, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2002, 603 l.

Szép elmélet fonákja – ezzel a címmel tette közzé Botka Ferenc a Déry Archívum legújabb kötetét. A Déry Archívum keretében Botka Ferenc a Déry-hagyaték több kötetnyi anyagának teljes feltárására vállalkozik. A sorozat eddig megjelent kötetei Déry Tibor kiadatlan vagy az irodalmi köztudat számára ismeretlen műveit, édesanyjával, feleségeivel folytatott levelezését szakszerű gondozásban tárják a széles olvasóközönség elé. A legújabb kötet az 1945 és 1957 közötti időszak dokumentum jellegű írásait tartalmazza, túlnyomórészt cikkeket, beszédeket, interjúkat, jegyzeteket, de találunk itt néhány szépirodalmi művet is: novellákat, forgatókönyveket, egy rádiójáték szövegét. Az előszóban értesülhetünk a könyv keletkezésének történetéről: miként lett a sorozat tizenötödik darabja, az 1945 utáni dokumentumok gyűjteményének pedig első része. De a cím sem véletlen. Déry 1956-ban keletkezett *Útkaparó* című cikkében az 1948-tól számítandó korszak irodalmi közállapotát jellemzi így. „Olyan kor, amelyben a szép elmélet csak fonákjával súrolta életünket.” Hogy mit takar ez a sommás ítélet, azt Déry ki is fejti. „...elképzelek egy utazót – írja –, aki bármelyik régebbi korszakunkból mai irodalmunk művei közé érkezne: úgy érezné magát, mint Gulliver, ha az óriások birodalmából közvetlenül a törpék országába hajózott volna át. S mint annak idején Lilliputban, bennünket is kizárólag arról vitáztattak, vajon a tojást a hegyesebb vagy a vastagabb végén kell-e feltörni.” De miért tulajdonít az irodalomtörténész és szerkesztő e felismerésnek kiemelt

jelentőséget? Déry ezt a cikkét 1956 nyarán előszónak szánta egy kiadásra összeállított tanulmánykötetéhez, melybe az összes, korábbi gondolkodásmódját, politikai állásfoglalását kifejező írását fölvette. Bevezető kommentárjában Botka e cikket valóban Déry ars poeticájaként értékeli, abban a gesztusban pedig, mellyel az író tanulmánykötetében felvállalja az összes korábbi politikai gondolkodását kifejező megnyilvánulását, jelen kötet szerkesztési elvének visszaigazolását is látja. „Őszintén be kell vallanunk – írja –, hogy mindezt elégtétellel olvastuk – kötetünk és sorozatunk elgondolását és igazolását látva a szavakban. S egyben jelképes felhatalmazást is arra, hogy amit Déry – bizonyos korhoz kötött megfontolásokból – mégis kihagyott, azt most utólag teljesen joggal emelhessek ki a feledésből: hiszen általuk még hitelesebb és árnyaltabb lesz a pályakép.”

De miként tekinthető e kötet egészére nézve érvényes ars poeticának ez a felismerés, melyet Déry 1956 nyarán vet papírra, hiszen maguk a szövegek a művészi hitvallásról alkotott nézetek, a *szép elméletek* tekintetében korántsem egységesek? Valóság és művészet, politika és művészet egymáshoz való viszonya ebben a kötetben újra és újra visszatérő kérdés, de az író különféle válaszokat ad és különféle írói eljárásokkal kísérletezik. 1953 első felében keltezett írásaiban például valami olyasmivel, amit ő maga kommunista mitológiának nevez, azt is hozzátéve, hogy mit ért ezen: „a valósághoz tartva magát, de a valóság leglényegesebb elemeit kiemelve.” Amit ő itt valóságnak nevez, az az aktuális

politikai kánon akceptálását jelenti, és a művészet célját ennek propagálásában jelöli meg. Déry politikai jóhiszemősége korábbi írásaiban is megnyilvánul, de ezekből az írásokból az is kiderül, hogy egy olyan társadalmi berendezkedésnek szavaz bizalmat, melytől éppen az általános emberi szabadság szavatolását várja, s hogy ez számára mindenekelőtt a szólás-szabadság és az alkotói szabadság érvényesülését jelenti. 1953 júliusától keletkezett írásaiban, beszédeiben ennek az igénynek a hangoztatásához már kritikai hangvétel is társul, de ez leginkább a hatalomhoz intézett számonkérés, a politikus, a politizáló író hangja. Hogy az irodalom, a művészet mégiscsak valami egészen más természetű formáció lenne, hogy az emberi lét kiteljesítéséért nagyon is felelős, ám lételeme mégsem az aktuális politika – ez a gondolat valóban itt, ebben a szerkesztő által is kiemelt írásban fogalmazódik meg világosan. Művészet és valóság viszonyának kérdése itt nem a szocialista realizmus ideológiai keretében, hanem az írói számvetés és az önvizsgálat összefüggésében merül fel. Az önreflexió eme képessége, s az a kritikai attitűd, mely az írókat az uralkodó kultúrpolitika által képviselt kánontól eltávolítja, szellemi nagykorúvá válását jelzi. Ilyen értelemben valóban tekinthető ars poeticának. Egy tudatfolyamat végpontját is jelöli ez a felismerés, annak a tudatfolyamatnak vagy szellemi érésnek a végpontját, melyről éppen e kötet szövegei tanúskodnak. Abban az értelemben is végpontnak tekinthető, hogy innen kapnak értelmet az előző évtized írásai. Innen kezdődhet a visszaszámlálás, ebből a nézőpontból mint centrumból kiindulva áll össze egy történet: az írói útkeresés története. Ennek a történetnek lesznek részei az

egy-egy szövegek, ennek részeként vállalhatóak az előzmények, a művész melléfogásai, a közember tévedései. Ez a nevelődési történet, melyet a szerkesztő e kötetben oly kitűnő érzékkel fölvezet, joggal emlékeztethet bennünket egy bizonyos G. A. úr X.-béli történetére, hiszen itt is, akárcsak a regényben, tanúi lehetünk annak, ahogyan a naiv idegen, a jóhiszemű kívülálló szeméi előtt is lassan feltárlódik a kulisszák mögött rejlő titkok.

A szerzői és a szerkesztői elvek között valóban fellelhető és a szövegkorpusz egészében kimutatható megfelelés, már-már tökéletes harmónia nem csupán utólagos és véletlenszerű egybeesés. Botka Ferenc személyében tudós és érzékeny literátor vallatja Déry életművét, s e vallatás célja nemcsak a szenvedélyes feltárás, a megbízható, precíz adatkezelés, hanem a megértés és a hiteles értelmezés is. Botka nem valamely külsődleges szerkesztői elvnek rendeli alá a szövegeket, hanem saját nézőpontját igazítja azokhoz, figyelmét leginkább arra összpontosítva, hogy saját létükhöz segítse a szövegeket, saját közegükben hagyja őket létezni. Természetesen azzal is tisztában van, hogy a tizenkét év dokumentációját felölelő szöveggyűjtemény sem világnézeti, sem pedig esztétikai nézetek vonatkozásában nem egységes, ennek megfelelően a különböző alkotói korszakokat élesen el is határolja egymástól. A kötetet három fejezetre tagolja, az első fejezetet az 1945-től 1948-ig számítandó korszak írásai alkotják, a másodikat 1949-től 1953 júniusáig keletkezett szövegek, a harmadikat pedig az 1953 júliusa és 1957 közöttiek. Az egyes fejezetek közötti törésvonalak éppen az írói hitvallás jelentős fordulatait jelzik. Botka készséggel megnyitja azt a teret,

amelyben e szövegekkel értelmes párbeszéd folytatható, hozzásegíti a olvasót ahhoz, hogy az egyes írásokat önmagukban, az életmű vagy a történelmi háttér előzetes ismerete nélkül is megértse, hiszen minden szöveghez külön mellékel a szükséges háttérismerteket. Magyarázatai, bevezető kommentárjai az egyes írásokat irodalomtörténeti kontextusba helyezik, mintegy horizontális vetületet teremtve a szövegeknek. E kötetkompozíció érdeme, hogy két irányú olvasatot is kínál: a szövegek a maguk töredezettségükben, pusztán azáltal, hogy egymás mellé rendeződnek, egy tudatfolyamatot rögzítenek, s persze a korra is visszautalnak, melynek termékei, de a tudatos és egyben tudós szerkesztői eljárás ezen túlmutatóan egy kortörténetet is megrajzol általuk, oly módon, hogy nem mulasztja el feltárni az egyes szövegek történeti és élettörténeti háttérét, kontextusát. Ily módon tehát a szöveggyűjtemény kínálja vertikális olvasat mellett egy másik vetület is érvényesül. Ami azért is érdekes, mert többfajta olvasói élményt is kínálhat a könyv: a szövegek lineáris olvasata egy életmű vagy korszak belső titkaiba nyújt betekintést, de

a szövegek eleve történeti kontextusba illesztve is értelmezhetők. A félreolvasások útvesztőitől Botka megkíméli az olvasót, szerkesztői és értelmezői eljárása a szöveggel folytatott termékeny párbeszéd mintája lehet.

Az egyes írások önmaguk töredékes voltában talán az olvasó figyelmére kevésbé méltó irodalmi melléktermékeknek minősülhetnének, de Botka szerkesztői munkája révén egy életmű alkotóelemeivé, annak részeivé válnak. Egy olyan mű részévé, melynek létrejöttében nemcsak a szerzői teljesítménynek, hanem a recepció értő és értelmező tevékenységének is jelentős szerepe van. Jelen kötet mindazonáltal csupán egy sorozat töredéke, mely sorozat ugyancsak adalék lenne valamihez, egy még nagyobb egész, a teljes életmű hiteles része kíván lenni. S ha egy pályakép megalkotásában a recepciónak valóban meghatározó szerepe van, akkor Botka Ferenc eddigi teljesítménye alapján ebben a terjedelmében is grandiózus vállalkozásban egy valóban teljes és hiteles életmű feltárásának az esélyét láthatjuk.

Bandi Irén